KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES
KAREN
2018 4 / 5 (33-81)

BALKAN GAZETESİNİN YAZAR VE OKUR KÖŞESİNDEN BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN SORUNLARI (1906-1908)*

Levent DÜZCÜ**

** Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Tarih Bölümü
E-Posta: lduzcu2100@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9908-4579

Öz: Bulgaristan sınırları içinde yaşayan Türklerin 1906-1908 yılları arasında ne gibi sorunları olabilir? 1908 yılı Bulgaristan'ın Osmanlı'dan kesin olarak kopuşunu ifade etmektedir. Tam da bu tarihten iki yıl önce Filibe'de çıkan bir Jön Türk gazetesi olan Balkan'dan hareketle ülkede yaşayan Müslüman Türklerin sorunları üzerine eğilmek istedik. Elimizde öne çıkan veri kaynağı, Balkan gazetesinde yayımlanan hem başyazar Edhem Ruhi'nin yazıları hem de gazeteye yazı gönderen okurların mektuplarıdır. Gerek Edhem Ruhi'nin yazılarına gerekse okur mektuplarına ciddi bir şekilde eğildiğimizde gördüğümüz manzara beklediğimizden çok farklıdır. Edhem Ruhi ve okurlar gazetede, sorun olarak daha çok Müslüman toplumun iç problemlerini merkeze almıştır. Öne çıkan sorunlar ise şunlardır: Partizanlık, müftüler, mektepler, vakıflar. Ancak bu sorunların her biri bir diğeri ile yakından ilgilidir. Bu da sorunların daha karmaşık ve girift bir hâle gelmesine sebep olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Balkan gazetesi, partizanlık, vakıf, müftü, mektep.

THE PROBLEMS OF THE BULGARIAN TURKS FROM THE AUTHOR AND READER'S COLUMN OF THE BALKAN NEWSPAPER (1906-1908)

Abstract: What problems can The Turks have, who lived in Bulgaria between 1906 and 1908? The year 1908 present the final separation of Bulgaria from the Ottoman Empire. We wanted to focus on the problems of the Muslim Turks living in this country, by means of the Balkan, a newspaper of Youth Turks, which has appeared exactly two years before this date in Plovdiv. Our most important

* **Gönderim Tarihi:** 21.11.2017
Kabul Tarihi: 12.06.2018

sources are the writings, published in the Balkan newspaper, of both Edhem Ruhi, the chief author, and the readers who have sent letters to the newspaper. The view that we saw is different from what we expected when we seriously focus on both the writings of Edhem Ruhi and the letters of readers. Edhem Ruhi and the readers highlighted especially the internal problems of Muslim society as a problem in the newspaper. But the following issues are the most important: partizanship, müftis, schools and foundations. But each one of these problems is closely related to the other. This led to the complications of these problems.

Keywords: Balkan newspaper, partizanship, foundation, mufti, school.

Giriş

Bilindiği üzere 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından büyük devletlerin müdahalesiyle yapılan Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti; Sırbistan, Karadağ ve Romanya'yı Balkanlarda kaybederken Bulgaristan da üçe bölünmüştür. Bu bölünme ile Bulgaristan Prensliği (Emareti) özerk olmuş, Şarkî Rumeli'ye Hristiyan vali atanmış ve Makedonya ıslahat yapılmak şartıyla Osmanlı'ya bırakılmıştır. Makedonya dışında kalan iki bölge artık Osmanlı'ya pamuk ipliği ile bağlı bir duruma gelmiştir. Bu savaşın neticesinde yüzyıllardır ülkede çoğunluğu oluşturan Müslüman Türkler ilk defa azınlık durumuna düşmüş, savaşın ardından Türkler, hemen her yıl Osmanlı ordusunun çekildiği imparatorluk topraklarına doğru göç etmek zorunda kalmıştır.[1] 1885 yılında Bulgaristan Prensliği, Şarkî Rumeli'yi işgal edince buradaki Müslüman Türkler için de yeni bir siyasî atmosfer başlamış olacaktır.[2] Makalemize

---

[1] Dayıoğlu, 2005: 38-39; Tuncer, 2011: 19. Bu göç, Bulgar Hükûmeti'nin ve elbette Bulgarların uyguladığı baskı, yıldırma ve katliamlardan kaynaklanmaktaydı. Buna karşı Bulgaristan'da yayın yapan Türk gazeteler karşı yayın fazla yapamasa da muhacirler seslerini duyurmaya çalışıyorlardı. Bu konu hakkında Rumeli İslam Muhacirleri Cemiyeti'nin Bâbıâli'ye, Osmanlı Mebusan Meclisi ve Ayan Meclisi'ne gönderdiği bir istidaname için bk. Okur, 2005: 351- 361. 1878 yılından itibaren başlayan bu göç 20. yüzyıl sonlarına kadar sürmüştür. Kemal Karpat neredeyse yüz yılı bulan, hatta aşan bu göçü "Türkiye'ye bir Bulgar Türkleri fazlası akışı" ifadesiyle nitelemektedir. Yine Karpat'a göre, ilerleyen yıllarda dahi (20.yüzyılı kastediyor) Bulgaristan'daki Türk toplumu yine de büyük ölçeğini korumuştur. Karpat, 2012: 266.

[2] Köse, 2006: 269; Balkan gazetesi Berlin Antlaşması'nda karar olarak alınan ve ardından komisyon çalışmaları sonucunda teşkilatı oluşturulan Şarkî Rumeli Vilayeti'nin merkezi olan Filibe'de çıkmıştır. Şarkî Rumeli 1885 tarihine kadar Bâbıâli'ye özel bir nizamname ile bağlı, Aleko ve Gavril adlı Bulgar valilerce yönetilen özel şartları haiz bir bölgeydi. Ancak bu tarihte (1885) Bulgarların Şarkî Rumeli'yi işgali ile başta Filibe olmak üzere civardaki bütün Türkler için yeni bir dönem başlamıştır. Artık Bulgaristan Prensliği (Bulgar Emareti) Prens Aleksandr önderliğinde nüfuz alanını Şarkî Rumeli'ye de yaymıştır. Bundan sonraki süreçte Şarkî Rumeli'de bulunan Müslüman Türk ahalinin giderek azınlık psikolojisi içine girebileceğini düşünmek hiç de zor değildir. Gerek Bulgarların yıldırma siyasetleri gerekse bölge Türklerinin gitgide yaşadıkları köy, kasaba, kaza ve şehirlerden göçleriyle Filibe ve civarında kalan Türkler için sorunlar katlanarak artacaktır. Bu bilgiler ve daha detaylı olarak Şarkî Rumeli Vilayeti ile ilgili müstakil bir çalışma için bk. Aydın, 1992; Berlin Antlaşması'nda Şarkî Rumeli Vilayeti'nin durumu ve 1885 yılına kadar yaşanan süreç ile ilgili bk. Vatansever, 2015: 4403-4404; Ayrıca 1878 Berlin Antlaşması sonrası Bulgaristan'daki Türklerin mallarına el koyma hareketi ile ilgili bk. Memişoğlu, 2015: 4410-4413.

konu olan Balkan gazetesi de Şarkî Rumeli'nin merkezi olan Filibe'de yayın hayatını sürdürmüştür. Balkan gazetesinin Osmanlı basını içinde tam olarak nerede durduğunu anlamak için biraz geriye iderek Osmanlı basın hayatını 20. yüzyılın başına kadar özetlemek doğru olacaktır.

Osmanlı Devleti'nde basın, yayın hayatına başladığı II. Mahmud'dan II. Abdülhamid'e kadar ciddi mesafeler katetmiş, öncelikle devletin el attığı gazetecilik (1831-Takvim-i Vekayi), daha sonra özel teşebbüsün elinde hızla gelişmiştir. Ceride-i Havadis ile başlayan ilk yarı özel gazetecilik ve ardından Tercüman-ı Ahval, Tasvir-i Efkar ile tam anlamıyla müstakil hale gelmiş; önemli edebiyatçı-yazarlar, fikirlerini basın yolu ile iletme/yayma imkanı bulmuştur. Osmanlı fikir adamları için basın 1860 başlarından itibaren başka bir işlev daha görmüştür: İktidarın eleştirisi. Bir başka ifadeyle muhalif basının doğuşu gerçekleşmiştir. Bilhassa Yeni Osmanlılar, önce Tasvir-i Efkâr, ardından 1867'de yurt dışına çıkışları ile birlikte de Muhbir, Hürrriyet, İbret gibi gazeteleriyle, Bâbıâli'yi hedef almış; hükûmetin yaptığı icraatları şiddetle eleştirmişlerdir. Buna karşılık Tanzimat'ı ilan eden bürokrasi ve onun takipçileri için basın ve onun kontrol edilmesi önemli bir mevzu olmuştur. Özellikle Âli Paşa tarafından 1867 yılında çıkarılan kararname ile bu muhalif basın denetim altına alınmaya çalışılmıştır. Kararnameye bakıldığında muhalif basının kullanmış olduğu dil ve yolun "düşmanlara fesat aracı olacak birtakım zararlı fikirler ve yalan haberler yayımlamakta" olduğuna dikkat çekilmiştir. Böylece Bâbıâli için zararlı basın diye bir ayrım yapılarak, bu durum olgu haline getirilmeye çalışılmıştır.[3]

Yeni Osmanlılar, 1867 yılında yurt dışına kaçışları ile birlikte Avrupa'da Bâbıâli'ye yönelttikleri eleştiri dozajını giderek artırmış, Namık Kemal ve Ali Suavi ile bu doruk noktasına çıkmıştır. Avrupa'da Jön Türk olarak anılan bu yeni muhalif Türk fikir adamlarının ana talebi, Avrupa'daki gibi yeni bir anayasa hazırlanarak meşrutiyetin ilan edilmesidir. Ali Paşa'nın ölümünden sonra fikirlerini İstanbul'da yazmaya devam etmişlerdir. 1876'da Yeni Osmanlıların ve Mithat Paşa'nın da çabası ile birlikte Kanun-i Esasi hazırlanarak Meşrutiyet rejimi ilan edilmiş, Osmanlı

[3] Koloğlu, 1985: 69-81.

Meclis-i Mebusan'ı açılarak parlamenter hayata adım atılmıştır. Ancak bu yeni heyecan çok uzun sürmemiş, Sultan II. Abdülhamid, meclisi süresiz tatil etmiş, böylece meşrutiyet rejimi son bulmuştur.[4]

II. Abdülhamid, 1878'den sonra iktidarını giderek sağlamlaştırmış, basına ise ciddi bir kontrol getirmiştir. Jön Türkler ve diğer muhalif kişilerin basındaki varlığı da böylece son bulmuştur. Abdülaziz döneminin nispeten daha serbest basını yerine "kanun dairesinde matbuat serbesttir" anlayışı ile yeni ve ama bir o kadar sathi ve suya sabuna dokunmayan bir basını doğmuştur. Artık Bâbıâli'nin eleştirilmesi imkânsız bir hâle gelmiştir. Böyle bir atmosfer ise muhaliflerin giderek tepkisini çekmiş, onların Yeni Osmanlılardan sonra yeni bir oluşuma girmelerine sebep olmuştur: İttihat ve Terakki Cemiyeti. Bu yeni cemiyet ile birlikte bazı muhalifler, Abdülhamid'in takibine uğramışlar, bunun üzerine başta Ahmet Rıza olmak üzere önceki selefleri gibi yurt dışında (özellikle Fransa) gazete çıkararak Abdülhamid ve ekibine sert eleştiriler getirmekten çekinmemişlerdir. Avrupa'da Jön Türk olarak bilinen Tanzimat'tan sonraki bu ikinci muhalif yapı, Abdülhamid'den meclisi yeniden toplamasını talep ediyordu. Devletin içinde bulunduğu durumun ancak bu şekilde, çok seslilikle kurtulacağına inanıyorlardı. Jön Türk basını olarak adlandıracağımız bu yeni muhalif basında yazan çizenlerin talebi sadece Meclis-i Mebusan'ın açılması değildi. Bunun dışında onlar, Abdülhamid'in etkisinin uzak olduğu birçok yerde yayınladıkları gazeteleriyle devletin içinde bulunduğu kötü durumdan kurtuluş çarelerine, Müslüman-gayrimüslim ilişkilerine, Müslümanların genel sorunlarına, Avrupa'dan neden geri kalındığına, ilerlemenin nasıl sağlanacağına, eğitim, bilim, teknoloji gibi daha birçok alanda makale yazarak Osmanlı okuyucularına hem Avrupa'daki gelişmeleri hem de fikirlerini aktarma fırsatlarını bulmuşlardır.

Balkan gazetesini de yukarıdaki genel okuma içinde bir yerde aramaya kalkarsak, elbette karşımıza muhalif bir gazete olarak çıkacağını, bu muhalifliğinin de yine II. Abdülhamid karşıtlığı ile kendini konumlandırmaya çalıştığını söylemek gerekecektir. Şimdi

---

[4] 1878 yılında Meşrutiyet fiilen ilgası ile birlikte muhalif basının da aslında Bâbıâli'de son bulduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. 1878'e kadar Osmanlı'da belli ölçüde bir muhalif basın var olmuştur. Bu konuda ayrıntılı bilgi ve müstakil bir çalışma için bk. Nalcıoğlu, 2013.

biraz Balkan gazetesinin hususi veçhesi üzerinde durabiliriz. Böylece makale ile asıl amaçlanan noktaların neler olduğu da belki daha iyi anlaşılabilir.

Elinizdeki bu makalenin amacı Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanından (1908) iki yıl öncesinde Bulgaristan Müslüman Türklerinin yaşadıkları sorunları incelemeye çalışmaktır. Makalede kullanılan bilgiler, 1906'da Filibe'de çıkarılan Balkan gazetesi üzerinden sağlanmıştır. Balkan gazetesi, II. Abdülhamid döneminin muhalif Jön Türk gazetesidir. Gerçi bu gazete gibi onlarca Jön Türk gazetesi Avrupa'da yayımlanmıştır. Artık Osmanlı Devleti'nin, içişlerine hiçbir şekilde karışamadığı bir coğrafya durumunda olan Bulgaristan'da gazete çıkarmak II. Abdülhamid muhalifleri ve bilhassa Jön Türkler için herhâlde arzu edilen bir atmosfer oluşturmuştur.

Haliyle Jön Türkler, II. Abdülhamid'e karşı düşünce ve politikalarını neşretmek ve taraftar toplamak amacıyla basını gayet etkili bir şekilde kullanmıştır. Dönemin İstanbul basınına uygulanan ağır sansür, Jön Türk basınının değerini bir kat daha artırmaktadır. Bilhassa 1878-1908 arasında kalan uzun dönemde Osmanlı siyasi düşünce ve tartışmalarına, sansürün sert uygulandığı İstanbul'da değil, Jön Türk basınında da rastlamak mümkündür. Açıkça ifade etmek gerekir ki Jön Türk basını homojen bir ideolojik görünüme sahip değildir. Taban tabana zıt fikirleri savunan birçok yazı ve makale Jön Türklerin gazete ve dergilerinde yer bulabilmektedir. Bu gazeteler bir parti gazetesi görünümü sergilemektedir.[5] Bundan ötürü de aynı gazete içinde dahi muhalif fikirler yayımlanabilmektedir. Balkan gazetesi iyi incelendiğinde bu noktada çok iyi bir örnek oluşturduğu görülebilir.[6]

Bulgaristan Türklerinin sorunları aslında başlı başına daha detaylı bir akademik kitap ile ele alınmayı

---

[5] Hanioğlu, 2001: 587; Jön Türk basının önde gelen gazeteleri ve buradaki fikirler hakkında detaylı bilgi için bk. Mardin, 1992: 137-261.

[6] Jön Türkler, Bulgaristan'da 1878-1908 yılları arasında toplam 44 gazeteden 25'ini çıkararak kendi davaları adına önemli bir atmosfer yaratmışlardır. Bu gazeteler eğitime oldukça önem vermiş olup, bölgedeki Türklerin bilinçlenmesinde ciddi katkıya sahiplerdir. Bk. Şimşir, 2009: 55; Bir başka kaynak Bulgaristan'daki Türk gazete sayısını 40 olarak gösterir. Bunlardan 22'si Filibe'de, 8'i Rusçuk'ta, 7'si Sofya'da, 1 tanesi de Sliven'de yayınlanmaktadır. Bu kaynağa göre 1908 sonrasındaki Bulgar krallığı zamanında Türklerin gazete/dergi sayısı artmıştır.
Bk. http://bghelsinki.org/en/search/?cx=011031851458603178506%3Anyop0ooeh_q0&cof=FORID%3A11&ie=UTF8&q=The+Human+Rights+of+Muslims+in+Bulgaria+in+Law+and+Politics+since+&siteurl=www.bghelsinki.org%2Fen%2F&ref=www.google.com.tr%2F&ss=617j280657j3
(Bir rapor olarak hazırlanmış kaynağın orijinalinin künyesi için bk. Muyhtar, 2003: 29.)

hak etmektedir. Ancak başlıktan da anlaşılacağı üzere Türklerin yaşadıkları sorunlar, 1906-1908 yılları arasında kalınarak konu baştan sınırlandırılmıştır.[7] Başka bir sınırlandırma ya da daha açık ifade edersek makalenin temel veri kaynağını Balkan gazetesinin ilk sayfasında yer alan başyazar Edhem Ruhi'nin yazıları ile okur mektupları teşkil etmektedir.[8] Özellikle gazeteye gönderilen mektuplar, olduğu gibi gazete sütunlarına yansımış, böylece Bulgaristan Türkleri, sorunlarını doğrudan gazete yoluyla aktarabilme fırsatı bulmuşlardır. Okur mektuplarını merkeze almaktaki amaç ise sıradan bir Bulgar Türkü'nün duygu ve düşüncelerini tahlil etmek, neler yaşadıklarını, bunları yazıya nasıl döktüklerini anlamaya çalışmaktır. Edhem Ruhi'nin birinci sayfa değerlendirmeleri de bu okur mektuplarını tamamlar niteliktedir. Çünkü bazı sayılarda Edhem Bey, okur mektupları üzerinden konuyu tartışır. Balkan gazetesi, yerel bir yayındır ve bundan ötürü de dar bir çevrenin duygularına tercüman olmaktadır. Yerel bir gazetede Müslüman halkın sorunlarının, İstanbul'daki gazetelere oranla daha çok yansıyacağını varsayıyoruz.[9]

---

[7] Aslında Bulgaristan Türklerinin yaşadıkları sorunlar Balkan gazetesinden çok önce 1883-1885 yılları arasında yayımlanan Hilâl gazetesinde ilk defa gündeme gelmeye başlamıştır. Bu gazetede, makalede bahsettiğimiz sorunlardan yalnızca maarif ve ittihat konuları öne çıkarılmıştır. Gazetede ayrıca okur mektuplarına da yer verilmiştir. Gazetenin detaylı bir araştırması için bk. Kılıç, 2010; Hilâl gazetesinden yaklaşık on bir yıl sonra Filibe'de yayımlanan ve Bulgaristan Türklerinin sesi olarak görülen bir diğer gazete Hamiyet'tir. Bu gazete aslında zaman dilimi olarak iki yılı aşmayacak bir yayın hayatına sahiptir. Gazeteyi yüksek lisans tezi olarak konu alan Sezgin Topal buradaki Türklerin sorunları ile ilgili olarak çalışmasında eğitim dışındaki birkaç bilgi dışında gazeteden herhangi bir bilgi aktarmaz. Bk. Topal, 2011.

[8] Edhem Ruhi, Jön Türklerin önde gelen bir ismi ve lider kadro içinde olmasa da Jön Türklerin ilk etkili gazetelerinden biri olan Osmanlı gazetesini 1899-1902 arasında yönetmiştir. Mardin, 1992: 168; Edhem Ruhi, Osmanlı gazetesinden sonra bu kez Rumeli isminde bir gazete çıkarmıştır. Rumeli gazetesi de yine Hamiyet gibi Filibe'de yayımlanmıştır. Aralık 1905'de yayımlanan Rumeli gazetesi aslında makalemiz içinde yer alabilirdi. Ancak metin içinde görülebileceği gibi Bulgaristan Türklerinin sorunlarını Balkan gazetesi kadar yoğun ele almadığı ve daha çok siyasi konulara ağırlık verdiği için Rumeli gazetesini dışarda tutmayı daha makul bulduk. Fakat yine de makale içinde Rumeli gazetesine atıflarda bulunacağız. En uzun yayım hayatı devam eden gazete Balkan'dır. On yıldan fazla yayımlanan gazete ile birlikte diğerleri düşünüldüğünde Edhem Ruhi'nin de bir yazı makinesi olduğunu söylersek herhalde yanlış olmaz. Yalnız burada şu noktaya da dikkat çekmeden geçmeyeceğiz. Gazetenin bazı başyazılarının yazarı belli değildir. Aslında yazarı belli olmayan başyazıları da tıpkı belli olanlar gibi Edhem Ruhi yazmaktadır. Çünkü gazeteyi kendisi çıkarmaktadır. "Peki neden birinci sayfadaki bazı değerlendirme yazılarında yazar ismi kullanılmamaktadır?" sorusunu sorabiliriz. Gazetedeki bu isimsiz başyazılara bakıldığında cevap biraz daha netleşmektedir. Edhem Ruhi, Müslümanlara yönelik genel geçer konularda öğretici olmayı ve ders vermeyi hedefleyen yazılarında, isimsiz bir şekilde yazmayı yeğlemektedir. Böylece gazetenin tüzel kişiliği öne çıkarak Bulgaristan Müslümanları üzerinde daha çok nüfuz kurmak istemiş olabilir.

[9] Genelde Bulgaristan Müslümanlarının, özelde de Filibe'dekilerin sorunlarının sadece İstanbul'daki gazetelerde değil Bâbıâli'nin de gündemini meşgul etmediğini iddia edebiliriz. Osmanlı Arşivi'nde yapılacak basit bir taramada bu durum rahatlıkla görülebilir. Zira aşağıda beş başlıkla irdelemeye çalıştığımız bu sorunları ancak Balkan gazetesinden takip etmek, bölge Türklerinin sesini duyup anlayabilmek açısından önemlidir. Belki bu nokta makalenin bir nebze önemini ortaya koyacaktır.

Burada hususi olarak şundan bahsetmek gerekmektedir. Makalenin başlığına bakıldığında başta Filibe olmak üzere Bulgaristan Müslümanlarının sorunlarından söz edilirken, sadece Bulgaristan Emareti (Hükûmeti) ve Bulgar komitacılarının Türklere yaşattığı sorunlar anlaşılmamalıdır. Gazetede ilginç olarak hem Edhem Ruhi hem de okur mektupları bu konulara pek değinmediklerinden (gazete konuya daha çok Makedonya meselesi üzerinden eğilmiştir) biz de bu bilinen ve Bulgar yönetimi kaynaklı sorunları makaleye taşımadık. Bunun yerine gazetenin hemen birçok sayısında gündeme almış olduğu ve Türklerin iç sorunlarını kapsayan konuları makalenin merkezine almayı uygun gördük.[10]

Makalenin yazımında kullanılan bir yöntemden de bahsetmek yararlı olacaktır. Açılan her başlıkta hem okur hem de başyazarın yazıları kronolojiye uygun olarak verilmiştir. Aslında okur ve başyazarın yazılarını ayrı ayrı değerlendirmek de elbette farklı bir metottur. Ancak biz burada okur mektuplarının başyazarı, başyazarın yazılarının da okurları nasıl etkilediğini görmek ve göstermek açısından bahsettiğimiz yöntemi daha uygun bulduk. Aslında bu yöntemin gazetenin doğal işleyişinden kaynaklandığını da söylemeliyiz. Biz burada başyazar ile okur mektupları arasında süren diyaloğu hiç kesmeden soru ve sorunlara, karşılıklı cevap şeklinde bir sürekliliği yakalamaya çalıştık. Metin içinde anlaşılacağı üzere okurla başyazar arasında karşılıklı bir alışveriş olduğu görülecektir.

Makalenin ilerleyen satırlarında konu beş farklı başlık ile ele alınacaktır. İrdelemeye çalıştığımız bu konular genelde Bulgar Müslümanlarının/Türklerinin[11] gazeteye yansıyan süreklilik arz eden sorunlarıdır. Dikkat edilirse aşağıdaki başlıklar/ele alınan sorunlar birbirleriyle bağlantılıdır. Gerek okur mektuplarında gerekse Edhem Ruhi'nin yazılarında bu sorunlar iç içe geçmiş meseleler olarak algılanır ve sunulmaya çalışılır. Bu sorunların en tepesinde yer alan konu belki de Müslümanların "genel durumudur".

---

[10] Bulgarlar, Makedonya meselesinde kilit rol oynamaktadırlar. Esasen bu mesele Bulgar milliyetçiliğinin fikri yönünün de gelişmesine katkı sunan bir coğrafya olmuştur, denirse herhalde yanlış olmaz. Bulgarların Makedonya'daki teşkilatlanması hakkında bk. Adanır, (1996): 108-213.

[11] Balkan gazetesi Bulgaristan'da yaşayan Türkler için her iki kavramı yer yer birbirinin yerine kullanmaktadır. Bu nedenle biz de makalemizde her iki kavramı yine birbirini karşılayacak ve kastedecek şekilde kullanmakta bir mahzur görmedik.

1. Müslümanların Genel Ahvali

Balkan gazetesi, "genel ahvâlimiz" adıyla geçen ve çoğunlukla da ilk sayfada uzun yazılara konu olan bir başlıkla, Bulgaristan Müslümanlarının sorunlarına değinmiştir. Müslümanların ne gibi genele yansıyan sorunları/meseleleri olduğu düşünülebilir. İlerleyen satırlardaki başlıklar da Bulgaristan Türklerinin ana problemleri arasındadır. Gazetede Müslümanların temelde yatan sorunları; daha çok cehaletleri ve bundan dolayı da İslam'dan uzaklaşmaları olarak görülür. Bu iki "maraz" Müslümanlar arasında yatan bir iç hastalık olarak görülmüştür. Bunun da yansımalarının her alana yayıldığı iddia edilir. Örneğin mektepler, câmiler, vakıflar, müftü/din adamları, binalar *vb*.

Şumnu'dan gazeteye yazan Mustafa Zihni, Bulgaristan Müslümanlarının durumu ile ilgili tartışmaya katılır. Mustafa Zihni, Şumnu kasabasında Kaplak mevki ve Kaplak Camii yakınında 10-12 adet kahvehanenin hepsinin de dolu olduğunu söyler. Müslümanların buralara müdavim olduğu anlaşılmaktadır. Lakin câmiye ibadet için gelenlerin sayısı ise 15-20'yi geçmez. Bunların da içinde akıllı uslu olanlar ile ihtiyarlar vardır. Beş vakit okunan ezanı bile duymazlar. Mustafa Zihni, bu şekilde hareket eden Müslümanın imanında kemal olamayacağını düşünmektedir.[12] Benzer bir konu iki gün sonra yine tartışılır. "Musahabe" başlığı ile yayımlanan yazıda, "dünya terakki dünyası"[13] cümlesi ile konuya giriş yapan yazar (Edhem Ruhi olmalı), Bulgaristan'daki Müslümanların mevcut durumunu sorgular. Yazara göre, Müslümanlar zillet içindedir. Bulgarlarla karşılaştırma yaparak yazısında Müslümanların ahvalinin ne kadar perişan olduğunu resmetmeye çalışır. "İşte dün istiklâl kazanan Bulgarlar bile muttasıl caddeler, binalar, mektepler yapmaya yetişemiyor. Ufacık köylerde bile okumak yazmak bilmeyen genç yoktur. Bugün Bulgarların en ufak köylerinde bile öyle muntazam, ciddi mektepleri ve muallimleri var ki onların emsali bizim Rusçuk, Varna, Filibe, Şumnu gibi büyük kasabalarımızda belki nâ-mevcud." Buna karşın Müslümanların da mektepleri olduğunu belirten, ancak bu terakki çağı için yeterli midir, değil midir,

---

[12] *Balkan Gazetesi*, 147, R.15 Şubat 1322 / 28 Şubat 1907: 2.

[13] Gazetenin başyazarı Edhem Ruhi, terakki kavramı üzerinde hassasiyetle durmaktadır. Edhem Ruhi'nin bu kavram üzerindeki yaklaşımı "mektepler" kısmında ele alınmıştır.

diye soran ve mektep işini önemli bir kültür ve muasırlaşma aracı olarak gören yazar, birçok sorunu bu eğitim sorununa bağlar.[14]

Yazar örnek olarak Bulgar prensinin annesinin vefatını verir. Dünyanın her tarafından taziye telgrafları geldiğini belirten mektubun sahibi, Bulgaristan'daki Yahudilerin hahambaşısı, Ermeni patriği, Rum patriğinin de bu taziyeye katıldığını belirtir. Buna karşın Bulgaristan müftülerinin herhangi bir taziyede bulunmadığını aktaran yazara göre Müslüman müftülerin yaptıkları nezaketsizliktir. Müftüler, İslam milletini temsil etmektedirler. Bunun farkında olmamaları yazarı derinden üzmektedir. Müftülerin bu davranışları Bulgaristan Müslümanlarının siyasi mevcudiyetlerine halel getirmesi anlamında zararlı görülmektedir. Yazar "yazık, yazık ki biz bu seviye-i idrake gelebilmek için yani insanlar arasına karışmak için ilim ve fazilete intisâb, rağbet lazım olduğunu daha anlayamamışız." sözleriyle müftülerin mevcut seviye durumlarını iyice anlatmış olur. Müftülerin, Müslümanlar arasında ve diğer dinler karşısında, özellikle de Bulgaristan Hükûmeti nezdinde ciddi bir temsil sorunu olduğunu düşünen yazara göre müftülerin dünyadan haberi yoktur. "Neden haberi olacak? Herif müftü ama sabahtan akşama kadar Hasan'ın vakfını Ali'ye, Ali'nin lokmasını Veli'ye, vakıf davaları güde güde beyni sulanmış, öyle adama gazete ne lazım, âlem ne lazım" diye devam eden yazar, müftülerin okuryazarlığını da böylece kendince sınamış olur.

Yazara göre, müftüler, milletin ulları böyle olursa ümmete ne kalır. Koca Bulgaristan'da 600.000 Müslüman,[15] yüzlerce de Müslüman köyü bulunduğunu aktaran yazar, bu koca köylere bir gazete getirtmek derdinin hissedilmediği bu durumda insanlık âleminin, o halkı nasıl irşat edebileceğini sorgular. Böyle büyük bir ihtiyacı görerek daima tekrar ile aklı eren efendibabalarına milletin, İslamiyet'in selameti için, evlatlarına mutlaka okuma yazma öğretmelerini, okullarını çoğaltmalarını tavsiye etmekten kendini alamayan yazar, "mektepler, mektepler. Başka çare

---

[14] *Balkan Gazetesi*, 148, 17 Şubat 1322 / 2 Mart 1907: 1-2.

[15] Bu sayı ortalama olarak kabul edilebilir. Ancak net bir nüfus sayısı değildir. Bulgaristan Müslüman Türklerinin şehir şehir nüfusu ve Bulgarlarla bir karşılaştırması için bk. Memişoğlu, 2015: 857-860.

yok. Yoksa ayaklar altında sürünür, Kıptilerden beter oluruz" diyerek cümleyi noktalar.[16]

Edhem Ruhi, 8 Haziran 1907'de kaleme aldığı yazısında "gaflet ve cehalet" başlığı ile Müslümanların içinde bulunduğu durumu anlatmaya çalışır. Müslümanların kanun tanımadığı meselesi üzerinden makalesini işlemeye devam eder. Ona göre Müslümanlar kendi İslam şeriatını dahi tam anlamıyla bilmemektedir ve onun dışında bir hayat yaşamaktadır. Müslümanlar didişmektedirler. Bulgaristan Müslümanlarını bu dairenin dışında tutmaz. Makalesinde Bulgaristan Müslümanlarının bir başka yönünü daha açığa kavuşturur. Buradaki Müslümanlar göç etmek istemektedirler. Herkesin göçe hazırlandığından bahseder. "Hep hicret, hep hicret! Ahalimiz hep gidiyor, ehl-i İslam azalıyor.". Edhem Ruhi, Müslümanların yalnızca rençperlik ve ayakkabıcılık yaptığını, Avrupa'da gelişen yeni mesleklerden tüccarlık, okumuşluk, açıkgözlülüğün Bulgaristan'da çok arttığının altını çizer ve Müslümanların ise buna ağzı açık baktığından şikâyet eder. Burada hatayı Müslümanların kendinde bulur. Eğer Müslümanlar, elbirliği ile hükümetten yardım istese, mektepler açılsa, avukatlar, hekimler, yazarlar, okumuş yazmış tüccarlar, sanatkârlar yetiştirse, çocuklarını hayvan derekesinde bırakmasalardı, hayat kavgasında mevkiini muhafaza edebilir, böylece göç belasıyla uğraşmazlardı.[17]

Edhem Ruhi, yine Bulgaristan'da Müslümanların perişan bir halde olduğunu vurgulamaya devam eder. "Müslümancıkların günden güne perişan olmakta bulunduğunu görmeyen, anlamayan var mı?" diye sorar. Bu kez durum maarif, müftü ve vakıflar meselesi değildir. Bulgar Müslümanları için yeni bir sorun söz konusudur: Göç. Filibe'den gelip, arabalar dolusu evlatlarıyla bilmediği, görmediği bir karanlığa doğru hicret eden insanların vatandan ayrılışları karşısında yazar şaşkın ve üzgündür. Göç edenlere bu zulüm kimden geliyor diye sorar. Bulgar Hükûmeti ve vatandaşlarından mı? Cevap hayırdır. "Bu belalar hep yine kendimizdendir" diyerek sorunu, Müslüman halkın partizanlık yaparak birbirini yemesinden kaynaklı görür.[18]

---

[16] *Balkan Gazetesi*, 148, 17 Şubat 1322 / 2 Mart 1907: 2.
[17] *Balkan Gazetesi*, 193, 26 Mayıs 1323 / 8 Haziran 1907: 1-2.
[18] *Balkan Gazetesi*, 315, 29 Teşrîn-i Sânî 1323 / 12 Aralık 1907: 1-2.

Edhem Ruhi, birkaç gün sonra, Müslümanların genel ahvalini, mevcut çöküş halini sorgulamaya devam eder. "Zavallı Müslümancıklar!" diye başlar. Yazı baştan sona eleştiri ile doludur. Müslümanların manevi varlıklarını dünyaya gösterecek olan câmiler, medreseler, mektepler ve cemaatlerin halinin düşünülmesini ve diğer milletlerle karşılaştırılmasını tavsiye eder. Örneğin "bugün" Bulgaristan'ın en ufak bir köyüne gidilse, burada görülecek en temiz yegâne binanın bir kilise ve bir de mektep olduğunu söyler. Kiliselerin içi dışından da temizdir. Havraların da kiliseler gibi böyle olduğunu düşünen Edhem Bey, sıraya câmileri koyar. "Ya zavallı biz Müslümancıkların câmileri ne halde acaba? Kiminin minaresi yıkılmış, kiminin mihrabı dökülmüş." Yazar, gayrimüslimlerin nasıl oluyor da kiliselerini koruduklarını merak eder ve Müslümanların neden bunu yapamadığını sorgular. Diğer milletlerin bunu akıl ve maarif ile yaptıklarını belirtir. Müslümanların dedelerinden kalan vakıfları şimdinin torunlarının yutmaya yetişemediğini, vakıfları satmayı düşündüklerini, ardından da Türkiye'ye kaçmaya çalıştıklarını yazar. Bu yüzden de câmiler gelirsiz kalmaktadır. Bunun da sonucu olarak câmilerin içi küf ve yaş içinde, minareleri atıl ve sahipsiz kaldığı için her biri yangın kulesine dönmüştür.[19]

Bu kez 28 Ocak 1908 tarihli sayıda Müslümanların geri kalma sebepleri üzerinde durulur. Gazetenin birinci sayfası "Bulgaristan'da Umur-ı İslam veya Müftülük ve Vakıf İdareleri" adıyla çıkar. Yazının sahibi (Edhem Ruhi olmalı) Bulgarların ilerlemesinden övgü ile bahsederek yazısına başlar. Bunun da sebebini yazar maarifte görür. Büyük şehirlerdeki gimnazya (orta mektep) binaları ile köylerdeki mektepleri örnek olarak gösterir. Yazara göre Sobranya'da[20] beş yılını doldurduktan sonra yeni kabinenin hemen teşkil edilememesi de hep terakki ile ilgilidir. Çünkü Bulgar prensi farklı siyasi milletlerin görüşünü almaktadır. Yapılan münakaşa ve meşveret nedeniyle kabinenin henüz oluşmadığını, bunun da gayet normal olduğunu düşünmektedir. Yazar Bulgarların otuz yıldan beri terakkiden terakkiye geçtiğini, Müs-

---

[19] *Balkan Gazetesi*, 318, 2 Kânûn-i Evvel 1323 / 15 Aralık 1907: 2.

[20] Bulgaristan milli meclisi Sobranya 1879'da kuruldu. Sobranya, yüksek (alî) ve alt (adî) meclis olmak üzere iki kısımdan oluşmaktaydı. Bulgar anayasasına göre işleyen bu meclisler, bir ara Prens Alexander tarafından kapatılsa da (1881), iki yıl sonra yeniden açılmıştır. Detaylı bilgi için bk. Özcan, 2014: 99-109.

lümanların ise bu müddet zarfında ne yaptığını sorar? Verdiği cevapta, öncelikle Bulgar Hükûmetinin Müslümanları geri bıraktırmak gibi bir suçunun olmadığını düşünür. Eğer Müslümanlar sabır ve ihtiyatla kanunun bahşetmiş olduğu hürriyet ve adaletten istifade etme yolunu tutsalardı, bugün Müslümanlar, Bulgaristan'da ciddi, siyasi, hükümetçe mühim, büyük bir siyasi görüş olarak telakki edilecekti, diye düşünür. Yine yazara göre, bunlar olsaydı, bugün Bulgaristan prensinin kabine konusunda görüşlerini aldığı siyasi kanat arasında belki de Müslüman ileri gelenlerde olabilirdi. Bütün bunların sebebi cahillikten başkası değildir. Müftülerin partizanlıkla uğraşması da yine bunun sonucudur.[21]

İsmini yazmayan bir okuyucu tarafından yazılan bir şehir mektubunda (14 Mart 1324 / 27 Mart 1908 tarihinde yayımlanan) Edhem Ruhi'nin yaptığı gibi yine Bulgaristan'daki Müslümanların genel sorunlarına değinilir. Mektubun yazarına göre Bulgaristan'ın hemen her kasabasında İslam halkı arasında nifak/ayrımcılık belirtileri yine baş göstermiştir. Filibe'de bu açıkça görülmektedir. Mektubun yazarı, yaşananları *fesat ahlakı* olarak değerlendirir. Vicdanları yaralayan bu hallerin en kötüsü, Müslümanların müftülük ve vakıflar konusunda tereddüt hissetmemeleridir. Bu duruma münafıkların yol açtığını belirten yazara göre, bu fitnenin Filibe'nin eski imamlarından Hacı Ömer Camii imamı Hafız İsmail Efendi'nin azli sebep olmuştur. Yazara göre, namuslu ve ahlaklı bu adamın azline Pirinççiler esnafı yol açmıştır. Esnaf, "biz mahalle esnafı olarak bu imamı istemiyoruz", diye müftüye bu imamı şikâyet etmiş ve neticede imam Hafız İsmail Efendi görevinden alınmıştır. Okur, "Allah bile tanımayan bu zevatın" müftüye baskı yaptığını iddia eder. Mektubun sahibine göre sözü edilen imamın görevinden el çektirilmesi partizanlıklara yol açmış, memleket birbirine karışmıştır.[22] Bu soruna benzer bir sorun Müslümanlar arasında din kardeşliğinin unutulmaya yüz tutulması olarak görülür. "Uhuvvet" ismiyle bir yıl önce, sürmanşetten Müslümanların uhuvvet/kardeşlik konusunda gayrimüslimlerden ne kadar geride kaldıklarının bir tartışması yapılır. Bu yazı Vize'den Rıza isimli bir Türk tarafından yazılmıştır. Bu konuda gayrimüslimlerin daha iyi bir durumda

---

[21] *Balkan Gazetesi*, 350, 15 Kânûn-i Sânî 1323 / 28 Ocak 1908: 1-2.
[22] *Balkan Gazetesi*, 401, 14 Mart 1324 / 27 Mart 1908: 3.

olduklarını düşünen Rıza'ya göre, Müslümanlar birbirinin gözlerini oymakla meşguldür. Vize'li Rıza, tarafsız olarak bakıldığında Müslümanların vefasız, ahlaksız insanlardan oluştuğu intibâsının görüldüğünü düşünmektedir.[23]

Yukarıdaki okurların Bulgaristan Müslümanlarının ahlaki sorunlarına eğilmesine uygun olarak Edhem Ruhi de, 405'nci sayıda ilk sayfadan "Safahat-ı İnkıraz 4" başlığı ile Bulgaristan Müslümanlarının inkırazı hakkında yazmaya devam eder. Girişte de ifade ettiğimiz gibi bazı konuları okurların gündeme getirmesi, sanki gazetenin başyazarını da etkilemekte, belki de konuyu daha da genişletmesine yardımcı olmaktadır. Yazının ana konusu bir öncekilerle aynıdır: Neden geri kaldık? Yazıda yine Bulgarların, Müslümanlara göre terakki ettiği ana fikri ve karşılaştırması yapılır. "Şunu itiraf etmeliyiz ve iyi bilmeliyiz ki ne fenalık görüyorsak ne kötülük başımıza geliyorsa hep yine bizdendir" ifadesi ile yine özeleştiri yapan Edhem Ruhi, her kasabada partizanlıklara rastlandığını anlatır. Her yerde aynı senlik benlik davaları Müslümanların hastalığının sebebi olarak gösterilir. Edhem Ruhi, dünyada vücut bulan anayasalar (kanun-i esasi) ile bu tür işlerin azaldığını, örnek olarak İngiltere ve Fransa'ya bakılması gerektiğini belirtir. Ancak Türkler arasındaki partizanlık meselesinin de yine Avrupa'daki parti rekabetleri ile hiç ilgisinin olmadığını da ayrıca not eder.[24]

"Müslüman Kardeşlerimize" başlıklı yazının ana fikri ise Bulgarların kanun-i esasi ile nasıl terakki ettikleri ve bunun karşısında Müslümanların ise partizanlık hastalığıdır. Buraya kadar aslında önceki yazılardan bir farkı vardır. Bu yazıda yazar, Müslümanlara cemiyetler kurması teklifinde bulunur. Yazar, anayasa ile yönetilen Bulgaristan'da Müslümanların kendilerini en iyi ifade yolunun cemiyetler kurmaktan geçtiğini iddia etmektedir. Cemiyetlere sahip olan Müslümanlar, Sofya'da bulunan Bulgar Hükûmetine daha iyi tesir edebilir, böylece de Müslümanları daha iyi temsil edebilir. Yazar, Müslümanların Bulgaristan'da giderek Bulgarlar tarafından eziyet gördüğünü, bunun da sayısının arttığını yazmaktadır. Bunu önlemenin, kendini ifade etmenin en

---

[23] *Balkan Gazetesi*, 158, 2 Mart 1323 / 15 Mart 1907: 1.
[24] *Balkan Gazetesi*, 405, 19 Mart 1324 / 1 Nisan 1908: 1-2.

iyi yollarından biri cemiyetler kurmaktır. Cemiyetlerin beş kişi ile kurulduğunu anlatan yazar, böyle bir teşekkülle, İslam halkının kanun-i esasiye dayanarak müdafaasının ve hukukunun korunacağını söylemektedir.[25]

Edhem Ruhi'nin kanun-i esasi vurgusu dikkate değerdir. Muhalif bir Jön Türk olarak düşünüldüğünde aslında bu vurguyu normal karşılamak gerekir. Çünkü hemen tüm Jön Türklerin bu yıllarda (20. yüzyıl başı) kanun-i esasi talebi olduğunu söyleyebiliriz. Kuşkusuz bu taleplerini Osmanlı sınırları içinde yapmaları pek mümkün görünmediğinden, Avrupa'nın farklı ülkelerinde gazete ve dergiler yoluyla kanun-i esasiyi yeniden Osmanlı Devleti'ne hâkim kılmak istedikleri bilinen bir gerçektir. Bulgaristan'ın ise Osmanlı'ya kâğıt üzerinde bağlı özel konumu nedeniyle Edhem Ruhi gibi II. Abdülhamid muhaliflerinin rahatlıkla fikirlerini serdettiği bir ülke olduğunu bir kenara not etmek gerekir.

Buraya kadar Müslümanların daha çok iç dünyalarında yaşadıkları sorunlar üzerinde durulmuştur. Bir başka yazıda ise Bulgarlar ile karşılaştırma yapılır. Her gün Yeni Bir Şey" isimli başyazıda Edhem Ruhi, Bulgarların otuz yıllık müstakil idarelerinde nasıl hızla kalkındığını makalesi boyunca irdeler. Bulgarlar okuldan, Sobranya binasına, yollara, trenlere kadar hemen her alanda gelişme göstermiştir. Bunların yanında Bulgarların böyle ilerleme göstermesinin bir başka sebebi daha vardır. O da toplumun farklı fırkalara ayrılmasına rağmen temel konularda ve umumi menfaatlerde birleşebilmesidir. Yazara göre, Müslümanlar, Bulgaristan'da birbirine kin ve düşmanlık besler. Müslümanlarda bir parti iyi iş yaptı mı, diğeri gelince hemen onu silmek istemektedir. Bu ise birbirlerine duydukları kin ve nefretten kaynaklanmaktadır.[26]

Tanzimat'tan Osmanlı'nın sonuna kadar tipik Osmanlı aydınında olduğu gibi Edhem Ruhi de yukarıdaki gibi karşılaştırmaya başvurma ihtiyacı duymuştur. Genel olarak terakkici/ilerlemeci argümanlar kullanılarak bu tip mukayeselerin yapıldığı özellikle de Avrupa'ya giden birçok Jön Türk düşünürlerinde sıkça rastlanan bir olgudur.

---

[25] *Balkan Gazetesi*, 407, 21 Mart 1324 / 3 Nisan 1324: 1-2.
[26] *Balkan Gazetesi,* 412, 27 Mart 1324 / 9 Nisan 1908: 1-2.

2. Partizanlık Meselesi

Gazetede Bulgar Müslümanlarının en azından Bulgarlar kadar ittihat edemedikleri, birbirleri ile uğraştıkları üzerinde epeyce durulur. Bunun da ana kaynağının partizanlık olduğu çokça vurgulanır. Partizanlık konusuna genelde başyazar Edhem Ruhi eğilir. Yazar, bunu bir maraz olarak görür ve bu, Müslümanların bir araya gelememesinde, ittihat edememesinde baş belası bir husus olarak algılanır.[27]

Onuncu sayının birinci sayfasında, Balkan coğrafyasındaki Müslümanları uyarı amacı taşıyan bir yazı neşredilir. "İbret Olsun" başlığıyla çıkan yazı "ecnebi idaresi altında bulunan Müslümanların tutacağı meslek" başlığı ile konuya giriş yapar. Yazının sahibi belli değilse de anlaşılan gazeteyi çıkaran tarafından (Edhem Ruhi) yazıldığı düşünülebilir. "Doğru Söz" başlığı ile çıkan metinde, sekiz noktaya dikkat çekilerek Müslümanların yapmaları gerekenler kısaca özetleniyordu: Müslümanlar ittihat etmeli ve müstakil bir fırka oluşturmalıdır. Memleketteki siyasi fırkaların amaçlarına kesinlikle yabancı kalıp hiçbir fırka ile mücadeleye girilmemelidir. Hükümetin aleyhinde çalışmamalıdır. Müftü seçimi, İslam vakıflarının idaresi, İslam mekteplerine muallim tayin ve seçimi, nikâh icrası, Genel Meclis'e üye seçimi gibi sırf Müslümanlara terk olunmuş işlerde ihtilafı mahalli hükümete müdahaleye sebep olacak dereceye vardırıp da İslam hukukunun düşman elinde kalmasına fırsat verilmemelidir. Ayrıca seçim zamanlarında İslam fırkaları, Hristiyan fırkalarının oyunlarına alet olmamalıdır. İslam fırkaları daima iktidar mevkiini kazanan fırkaya iltihak etmelidir. Müslümanlar meclislerden kendi zenginliklerini değil, İslam menfaatlerini anlamalıdır. İslam hukukunu muhafaza için söz söyler ve memleketin resmi ve kendi lisanıyla okuryazar ve memleket kanunlarına ve bazı yabancı lisana aşina hamiyetli, namuslu, Allah'tan korkar, dini, milleti sever adamlar seçmelidir. Son olarak birçok Müslüman hayır cemiyetlerinin İslam kamuoyuna, hem Türkçe hem de memleketin resmi lisanıyla tercüman olacak gazeteleri bulunmalıdır.[28]

---

[27] Müslümanların ittihat edememeleri sorunu yine 1883-1885 yılları arasında Şarkî Rumeli'de yayımlanan Hilâl gazetesi sütunlarına da yansımıştır. Kılıç, 2010: 35-39.

[28] *Balkan Gazetesi*, Sayı 10, 23 Temmuz 1322 / 5 Ağustos 1906: 1.

Gazetenin otuz yedinci sayısında manşetten atılan başlık Bulgaristan Müslümanlarının içinde bulunduğu durumun manzarasını çok iyi ifade etmektedir. "Kötü Hallerimiz" adlı manşetin detayına girilirken "Aman Yarabbi! Halimiz mahşerden numune dense yeridir." Yazının sahibi (Edhem Ruhi olmalı) Bulgaristan'daki Müslümanların büyük bir tarafgirlik içine girdiğini uzun uzun anlatır. Yazara göre hangi köye gidilse hangi tarafa bakılsa bunlardan üçü dördü bir taraf, diğer beşi altısı bir taraf veya sekiz dokuzu başka bir taraftır. Yazar, "bizim amcalarımız bu âleme particilik diyorlar" ifadesi ile durumun nedenini açıklama gayretindedir. Tuhaf olanı bunlardan hangisine sorulsa kendisine karşı olan tarafa "te o kara partiyadır" dediği zaman biçare amcanın asabı titrer. Particiliğin nereden geldiği sorusu önemlidir. Bu particiliğin başlıcasının post kavgası ve vakıflara kimin hükmedeceği olduğundan hayatın hep para kavgasından başka bir şey olmadığını belirten yazara göre aslında bu gibi ihtilaflar her yerde, her memlekette olur. Ticaret dünyasındaki büyük rekabetlerde bundan başka bir şey değildir. Fakat şu Müslümanların particiliği pek gariptir. Herif bir kere "kara partiya imiş" dedi mi o noktada ne Allah, ne peygamber, ne Kur'an, ne iman hiç bir şeyi düşünemiyor bile. Bunların birçoğu da künhünü zerre kadar bilmediği, ne aldığını ne alacağını düşünemediği halde "biri abe ben Ahmed Ağa'mdan, diğeri abe ben Veli Ağa'mdan ayrılmam diyor. Bir gürültüdür gidiyor. Bu gürültüler ise neye müncir oluyor? Galiba kimin sopası kalın, kimin cebi doluca ise posta oturuyor. Bundan sonra ise vakıf su-i istimalatı feryadı bir yandan, millet birbirini yemeye devam eder bir yandan".[29]

Yazar bu durumun sonunu ebediyen yok olma olarak görür. "Yalnız bu acı tablonun bir çaresi de vardır. Bunun başta geleni herkesin kendi menfaatini milletin menfaatiyle bir tutarak Allah'ı, dini namusu unutmayarak kemal-i adalet ve insaf ile bütün millet işlerini güzelce kendisine kadar düşünerek, bu particilik denen murdarlıktan tamamıyla sıyrılarak, her Müslümanı, her insanı bir kardeş olarak görmek, millet hayırlarını, milletin terakkisi, selameti çarelerini düşünmeliyiz. Peki bunu düşünmek nasıl ola-

---

[29] *Balkan Gazetesi*, 37, 31 Ağustos 1322 / 13 Eylül 1906: 1.

cak? Bunun ilk çaresi kendimizi cahillikten kurtarmaktır. Bunun için ise mekteplerimizi imar ve ıslah etmek, evlatlarımızı okutmaktır."

Edhem Ruhi, konuya iki ay sonra kaldığı yerden devam eder. "Musahabe" başlığı ile çıkan manşet yazıda, Osmanlı coğrafyasındaki kargaşadan, özellikle komite faaliyetlerinin devlete ve millete verdiği zarardan bahsedilmektedir. Komiteciliğin türediği, başını alıp gittiği, eşkıyaların çoğaldığı, buna karşı ise hükümetin asileri idam değil hapse attığı, hatta onu bile tam olarak yapamayıp, asilerin dışarda gezdiği üzerinde uzun uzun durarak ince yollu bir eleştiri yapar. Yazara göre Avrupalılar bunun üzerine üşüşmektedir. Bunun kabahati ise Müslümanlardadır. Müslümanlar arasında adalet ve hürriyet düşüncesi olmadığından, hükümet idaresinin ise zulüm içinde olması dolayısıyla asiler bile memlekette hak sahibi olmaktadır. Asilerin kendi kurtuluşlarını sağlamak için isyana mecbur olduklarını anlattığını belirten yazar, gerçek illet-hastalığın bu olduğuna inanır. Bu noktada Osmanlı Hükümeti'ni de suçlar. Ona göre, Osmanlı Hükümeti adalet ve hürriyetten yoksun olduğu için komiteciliğin Türkler arasında olmasını doğal karşılar.[30]

21 Şubat 1907'de gazetede çıkan sayının ilk sayfasında "Hakikat Şahsa, Hata Zamana Aittir" başlığı ile gazetede bir önceki sayıda yayımlanan Şumnulu Mustafa Zihni Efendi'nin göndermiş olduğu bir mektup üzerinden yine partizanlık sorununa devam edilir. Mustafa Zihni Efendi, mektubunda genel anlamda, Müslümanların kendi içlerinde bir özeleştiri yapması teklifinde bulunur. Gazetenin bu sayısı da Mustafa Zihni Efendi'nin açtığı yoldan ilerleyerek ve ara ara ondan alıntı yaparak 600.000 kadar Bulgaristan Müslümanlarının ne kadar Müslüman olduğunu sorgulamaya başlar. Yazar (Edhem Ruhi), "balık baştan kokar" diyerek İslam âleminin içinde bulunduğu durumun nahoş vaziyetini aktarır. "Evet! Bulgaristan'da İslamiyet var. Henüz câmilerimiz duruyor. O câmilerin imamları, müezzinleri, her kasabada çifte çifte müftüler, ulemalar, hele tesbihi elinde muttasıl salatüselam okur takva ehilleri, kahve peykesine veya bir minder köşesine yan oturup da ağız dolusu İslamiyet-din (gibi) nice büyüklerimiz çoktur. Fakat heyhat! Ahkâm-ı İslamiyet acaba

---

[30] *Balkan Gazetesi*, 82, 22 Teşrîn-i Evvel 1322 / 4 Kasım 1906: 1.

hangi beldede, hangi kasabada, hangi kavl ve fiillerimizde görülebilir?" Bu genel özeleştiriden sonra yazar, Bulgaristan'da İslam hükümlerinin ilk önce partizanlık belası yüzünden unutulup küçük görüldüğünü ifade eder. Yazar peygamber kisveli müftüve imamlara tesadüf ettiğini, İslamiyet'in uhuvvet/kardeşlik düsturunu önce bunların ayaklar altına aldığını belirtir. Ümmet-i Muhammedi öncelikle "fitne" ve "fesada" bunlar düşürmüştür, diye düşünen yazar, Filibe'de yapılan müftülük seçimine şahit olmuştur. Filibe halkı bu seçimde birbirine girmiştir. Burada gördüğü manzara karşısında, Müslümanlar arasında fesat, gıybet ve nifakın vardığı noktayla, bu toplumun Allah'ın lanetine müstahak olduğunu düşünür. Bu zümrenin hali ise münafıklıktır yazara göre. Yazar, bu arada bir imamla sohbete dalar. Buradan edindiği izlenimler, imam mesleği için oldukça olumsuz imajlarla doludur."Abe hep söylediklerin doğru ama abe partimden nasıl ayrı durayım. Abe bilmem neden nasıl ayrı durayım?" yollu savunmalar, yazara göre, Müslümanların içinde bulundukları partizanlığı iyi özetlemektedir.[31]

Bulgaristan Müslümanlarının ayrışması 1908'de devam etmektedir. 10 Nisan 1908'de yine birinci sayfadan kaleme alınan yazı bu konuyu işler. Partizanlık/toplumsal ayrışmayı müftülükle ilişkilendirerek ele alır. "Her Gün Yeni Bir Şey" başlıklı makalede (Edhem Ruhi olmalı) müftü meselesi ile partizanlık konusu iç içe ele alınır. Bir iki yıl önce eski müftü Şükrü Osman Efendi aleyhinde kıyametler ve Süleyman Faik Efendi'nin yeniden müftü olması adına siyasi ve toplumsal gürültüler kopmuştu. Süleyman Faik, müftü olunca, Filibe Müslümanları büyük bir ümit taşıyordu. Ancak yanılmışlardı. Yazara göre işlerin zerre kadar hayra yüz tuttuğunu söylemek zordur. Süleyman Faik her ne kadar namuslu bir müftü olsa da, kâr etmeyeceğini düşünen yazar, "bu memlekete" der, "Hazreti Musa gelse de, emr-i hakkı ifâ edeyim dese" yine de meramını yerine getirtemez. Yazar, Filibe halkı konusunda hiç de iyi düşüncelere sahip değildir. Onların partizanlık, garaz ve enaniyet/benlik hisleri sebebiyle olsa gerek, Müslümanlık ve şeriat sözlerini işitemeyecek bir hâle geldiğine inanır.[32]

---

[31] *Balkan Gazetesi*, 141, 8 Şubat 1322 / 21 Şubat 1907: 1-2.
[32] *Balkan Gazetesi*, 413, 28 Mart 1324 / 10 Nisan 1908: 1-2.

Yazar bu tespitlerinin ardından bir örnek verir. "İşte şimdi Filibe'de ahali arasında yine bir partizanlık uyandıran mesele!" diye başladığı cümlede Hacı Ömer Câmi'nin imamı Hafız İsmail Efendi'nin görevinden alınması üzerine halkın yine iki taraf olarak bölünmesi teessüfle karşılanacak bir durumdur. Yazar, bugüne kadar Hafız İsmail'in halk nezdinde bir fenalığına tesadüf edilmediğini belirtir. Yazar, partizanlığa da bu azil üzerinden yaklaşır. İmamın komşularından birkaç kişi ile aralarında kişisel husumet uyanmıştır ve bunun ardından intikam almak için müftüden bu imamın işten el çektirilmesi istenmiştir. İmam azledildikten sonra onun bu hale gelmesine sebep olanlar kalkıp "aldatıldık" deyip imamın lehine imza atmaya teşebbüs etmişlerdir. Tam da bu noktada yazar lafı gediğine koyar: "Fitnenin renk ve dehşetine dikkat ediliyor mu?" Yazar, imam aleyhindeki kişilerin gerçekte "yetim malı yemiş, câmi satmış efendibabalar" olduğunu, bunu müftülük dairesinde oturanların da iyi bildiğini anlatır.

Edhem Ruhi'nin ve okurlarının partizanlık konusuna detaylı bir şekilde değinmesi de hayli ilginçtir. Tabi bu partizanlık siyasi particilikten ziyade şahıslar üzerinden ortaya çıkan gruplaşma ve taraftarlık olarak görülebilir. Ancak yine de partizanlık gibi bir kavramın 1908 Meşrutiyet'inde ortaya çıkacak siyasi fırkalar öncesinde işlenmesi de detaylı incelenmeyi hak etmektedir. Zira II. Meşrutiyet sonrası Türkiye'de gelişen parti hizipliğinin kökenleri nedir, sorusuna belki tatmin edici cevaplar bulunabilir.

3. Müftü Meselesi

Yukarıda geçen partizanlık meselesi, Bulgaristan müftüleri[33] ile yakından irtibatlı bir konu olarak Balkan gazetesinde üzerinde durulan bir konudur.

---

[33] Berlin Antlaşması, Bulgaristan'da kalan Müslüman-Türk toplumunun dinlerinde serbest olacaklarını hükme bağlamıştır. İlk Bulgar anayasasının (1879) 40. maddesinde de bu durum güvence altına alınmıştır. Bu maddeyle Bulgaristan'daki müftülükler varlığını korumuş, Türklerin yine din işlerini yürüten yegâne mercî olarak kalmıştır. Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra hem Bulgar Emareti/Prensliği hem de Şarkî Rumeli Vilayeti'nde toplam on dört sancak müftüsü bulunmaktaydı. Müslüman ahalinin seçtikleri ehliyet sahibi kişiler Filibe müftüsünün başkanlığındaki bir imtihanın ardından vali tarafından Bâbıâli'ye sunulur, oradan da konu Meşihat makamına havale edilir, sonra da padişahın tasdikine sunularak bir menşur ile müftü tayini vilayete bildirilirdi. Müftülerin maaşları ise Evkaf Hazinesinden karşılanırdı. Müftüler ayrıca Bulgaristan Hükümeti tarafınca da denetleniyordu. Müftüler Müslüman-Türklerin cemaat teşkilatlarını, câmi ve hocaları teftiş etmenin yanında, hocaların, dışişleri bakanlığı ve mezhepler bakanlığı tarafından da atanma ve görevden alınmalarına aracı olurlardı. Fakat Bulgaristan Mezhepler Bakanlığı, müftülerin dileği ve haberi olmadan da hocaları tayin ve azlediyor, bu da müftülük konusunun düzensiz ve yolsuz bir şekle girmesine yol açıyordu. 9 Temmuz 1880 tarihli bir talimatname ve 321 nolu Prens Aleksandır iradesiyle de Bulgaristan Prensliği'nde resmen müftülük teşkilatı kurulmuş, müftülüklerin görevleri ve görev bölgeleri

Müftü konusunun bir sorun olarak varlığı iki yönlü olarak karşımıza çıkar. Birincisi müftülerin seçim işini Bulgaristan Emareti belirlemesidir. Normalde Emaretin hiçbir şekilde bu seçime müdahil olmaması gerekmekteydi. Hatta Bulgar Komiserliği de bu müdahillik durumunu Bâbıâli'ye şikâyet etmişti.[34] İlerleyen satırlarda da görüleceği üzere Bulgaristan Emareti'nin müftüler üzerindeki etkisi sıklıkla gazetede eleştiri konusu olacaktır.

Hemen başta söyleyelim. Bulgaristan Türkleri için müftü meselesi Berlin Antlaşması (1879) sonrasına kadar geriye gitmektedir. İlk dini teşkilat 1879'da kurulmuştur. Burada müftülüğün bir sorun olarak algılanması 1879 tarihli müftü seçimi ile başlatılmaktadır.[35]

Bu konuda dikkat çeken ilk yazılardan biri 9 Ağustos 1906'da yayımlanır. Yine manşetten yayımlanan yazıda, başyazar, Bulgaristan'da bütün müftülüklerin ve evkaf idarelerinin işleyişinden, mazisinden, halinden bahsetmek için "birkaç cilt kitap yazılsa yetmeyecek" diyerek konuya giriş yapar. Ancak yaşadıkları beldede, "müftülüğün ve evkafın uğradığı musibetler neden mahalli idare tarafından dikkate alınmıyor" cümlesiyle serzenişte bulunur. Dört aydan beri hüküm süren müftü meselesi haklı haksız yeni bir müftünün seçimi[36] ve tayini ile sonuçlanmıştı. Filibe İslam ahalisinin teveccühünü kazanamamış ve görevini kötüye kullanmış olan müftünün göreve geldiği andan itibaren üç gün geçmeden, yine sıkıntıların baş gösterdiğini belirten yazara göre, Şükrü Osman Efendi müftü olduğu günden beri milletin müftüyü makamında görmesi ya nasip olur ya

---

belirlenmiştir. Bundan on beş yıl sonra 1895'de geçici bir talimatname ile başmüftülük oluşturulmuş ve sancaklardaki müftülükler buraya bağlanmıştır. 1908'e kadar Müslüman-Türklerin din işleri bu yasal çerçeve içinde yürütülmüştür. Bk. Memişoğlu, 1998:213-214; http://grandmufti.bg/tr/za-nas-6.html

[34] Bulgaristan Komiseri El-Muid Sadık'ın yazdığı uzun metinde Süleyman Faik Efendi'nin müftülükten azli ile Bulgaristan Emareti'nin müftü seçiminde Bâbıâli'yi dinlemediği, "Filibe Bulgaristan'ındır, Hükümet-i Seniyye memurlarının müdahaleye hakkı yoktur. Biz istediğimiz müftüyü intihab ederiz." yollu çıkışlarda bulunduğunu aktarır. Komisere göre Emaret müftü işine karışmakla, müftüleri kendilerine hizmet eden bir alet konumuna getirmektedir. Bu ise Bâbıâli'nin kabul edeceği bir yol değildir. Komisere göre Bulgar Emareti'nin seçtiği müftülere, İstanbul tarafından menşure ve şer'i mürasele verilmemelidir. Çünkü Filibe Müslüman halkının böylece İslam hukuku dışına çıkmasını önlenmiş olacaktır. Bkz., BOA, A.MTZ (04), 142-31, 9 Mayıs 1322 / 22 Mayıs 1906; Teoride müftüler bütün Bulgaristan Müslümanların dini işlerini şeriata göre yönetmektedir. Şer'i mahkemelerin varlığı da Müslümanların en azından 1908'e kadar daha özerk olduklarını kanıtlar niteliktedir. Bu iddianın sahibi için bk. Karadjov, 2011: 45.

[35] Osman İbrahimov, 2016: 43-46.

[36] Bulgaristan'da Müslümanlar arasında müftü seçiminin işleyişi hakkında bk. *Rumeli Gazetesi*, 23, 12 Mayıs 1322 / 25 Mayıs 1906:3.

da olmazdı. Yazar, müftüye ve imamlara olan güvenini yitirmiştir: "Filibe'de ne müftü vardır, ne cemaat, ne şer'i mahkeme, ne evkaf idaresi. Bunların hepsi iki imamın hükmündedir. Bu iki imam kimdir? İkisi de ahaliyi ifsâd etmiştir. Evkaf-ı İslamiye idaresinde hâkimde, müftüde, müsvedde kâtibi de bu imamlardır. Bunların durumunun mahalli hükümete anlatılması gerekir."[37]

Müftü meselesi yalnızca Balkan gazetesi ve onun yazar-okurlarının meselesi değil gibi görünmektedir. En azından bu meseleye Bulgar mebuslar da dâhil olmuşlardır. Bunlardan biri Mebus Dr. Pasarov'dur. Pasarov, 16 Ocak 1907'de Balkan gazetesine göndermiş olduğu bir mektubunda müftü meselesinin hukuki boyutuna değinir. Sobranya'da gündeme gelmiş olan miras meselesinin detaylarını gazete yoluyla Müslüman kamuoyuna duyurmak isteyen mebus, müftülerin ehliyetsizlikleri ile miras meseleleri arasında bir irtibat kurarak konuya girmektedir. Bulgar mebus, bu konuya değinmekle Müslümanların hukukuna zarar verme niyeti taşımadığını baştan açık bir şekilde mektubuna kaydeder. Bulgaristan Müslümanları arasında ortaya çıkan miras davaları için Bulgaristan kanun-i esasisinin 40'ıncı ve usul-i muhakemat-ı mülkiyenin 1222'nci bendinde *Müslümanlar arasında ortaya çıkan miras davaları İslam şeriatı (hukuku) gereğince görülecek* şeklinde bir ibarenin geçtiğini belirttikten sonra, mademki İslam şeriatının Bulgarcaya tercümesi yoktur, genel mahkemelerce İslam hukuku elbette bilinmezdir, der. Çünkü İslamlar arasında var olan miras meseleleri müftüler veya naipleri tarafından idare edilir. Miras davalarında iki türlü meselenin zuhuru muhtemeldir. Birincisi miras davasında şeriatın ahkâmı nedir, nasıl uygulanır? İkincisi ise vefat eden zattan ne mal kalmıştır ve ne şekilde işlem görüleceği ile ilgilidir. Bundan başka birçok mesele daha vardır ki, onların mahiyeti mülkîdir ve bu da genel hukuka aittir. Bulgar mebus bu genel bilgileri verdikten sonra konuyu Bulgaristan müftülerine getirir, daha doğrusu müftülere bağlar. Mebusa göre, Bulgaristan müftüleri bir ilmi nezaret tarafından değil, Müslüman ve Bulgar kaç kişi tarafından tayin ediliyorsa, o müftüler daima keyfe hizmet ediyorlar. Müftüler ne mezhebe ne de kanuna vakıf olan kişilerden tayin olunmaktadırlar. Bu kişiler ne peygamber şeriatından ne de

---

[37] *Balkan Gazetesi*, 14, 27 Temmuz 1322 / 9 Ağustos 1906: 1-2.

Bulgar kanunlarından haberdardır. Hal ve mahiyetleri böyle olan müftüler, Müslümanlar arasında vücut bulan miras konularını ne sancak ne istinaf ne de temyiz, hiçbir nezaret ve denetçiye tabi olmadıkları halde çözüp ayırıyorlar ki bu da Bulgaristan Müslümanları için sefalet ve perişanlık değil midir? Zira müftülerin ilâmları hiçbir mahkemeye, ne istinafa ne de temyize arz edilemeyeceğini not eden mebusa göre, aynı vatanın insanlarının yüz laflık bir dava için bile sancak, istinaf, temyiz gibi üç kapı mahkemeye müracaat edebileceğini ifade eder. Böylece hukuku açık bir şekilde elde edebileceklerini düşünür.[38]

Pasarov'un yukarıdaki yazısı, gazetenin 122'nci sayısında eleştirilir. Bu sayıda Bulgar mebus Dr. Pasarov'un 118'inci sayıda yer alan layihasındaki müftü konusuna bir tür cevap verilir. Burada Pasarov'un önerilerinden olan müftülerin fetvalarının temyiz edilmesi için laik mahkemelerin işaret edilmesi eleştirilir. Gazetenin başyazarına göre müftülerin fetvalarının temyiz edileceği yer, Bâb-ı Meşihat'tır.[39]

Bir sonraki sayıda (123) Avukat Hafız Sıdkı Mehmed, Sofya'dan bu müftü meselesi ile ilgili gazeteye bir yazı gönderir. Sıdkı Mehmed, Dr. Pasarov'a cevap olmak üzere mektubu kaleme aldığını başlangıçta belirtir. Ona göre, Bulgaristan müftü ve naiblerinin ehilsiz kişiler elinde kalmasına, istikamet ve namusla İslam hukukunun idaresine vazifeli olan müftülerin partizanlık keyif ve hevesine kurban olmaları nedeniyle, kanun-i esasinin müftülere vermiş olduğu yetkileri daraltmak anlamlı değildir. Böyle olacağına, müftülerin namuslu, irfanlı ve faziletli kişilerden tayini hususu Bulgar siyasetçiler tarafından temin altına alınsa müşkül ortadan kalkacaktır. Avukat Sıdkı Bey, Dr. Pasarov'un şu nazik meseleyi düzeltmeye çalışacağına, müftülük makamını suistimallerle elde etmiş birtakım müftülerin adaletin pençesine teslimini Sobranya'da talep etse daha alicenap bir hareket etmiş olacağına inanır.[40]

Avukat Hafız Sıdkı Efendi'nin bir başka mektubu bu kez 134'üncü sayıda aynen yayımlanır. Önceden belirtildiği üzere Sıdkı Efendi, Dr. Pasarov'un müftü

---

[38] *Balkan Gazetesi*, 118, 3 Kânûn-i Sânî 1322 / 16 Ocak 1907: 2-3.
[39] *Balkan Gazetesi*, 122, 8 Kânûn-i Sânî 1322 / 21 Ocak 1907: 1-2.
[40] *Balkan Gazetesi*, 123, 9 Kânûn-i Sânî 1322 / 22 Ocak 1907: 1-2.

meselesi ve buna dair İslam hukuku hakkındaki görüşlerini eleştirir. Sıdkı Efendi, Bulgaristan'daki Hristiyanların dini olarak yapacakları bir işleri olmadığından bahisle İslam hukukunun Bulgarcaya tercüme edilmesinin anlamsız olduğunu belirtir. Zira bu, sadece İslamları ilgilendiren bir meseledir. Dr. Pasarov'un miras meselesini laik nizamiye mahkemeleri yoluyla halletme çabası da boşunadır. Çünkü İslam'da dini ve laik ayrımı yoktur. Bu nedenle miras konusu da doğrudan müftü ve naiplerine aittir. Yine Pasarov'un, vefat eden kimseden ne mal kalmıştır ve ne yolda görüleceğine dair konuyu, çok sorun çıkıyor diyerek şer'i mahkemelerin iptalini istemesinin kabul edilemeyeceğini belirten Sıdkı Efendi, şer'i mahkemelerin de mal ve emlak konularını halledebildiğini, daha fazla yönü olan konularda ise nizamiye mahkemelerinin kapısının (istinaf ve temyiz için) her zaman açık olduğunu belirtir. Hafız Sıdkı Efendi, Dr. Pasarov'un İslam hukukunu bilmediğini ya da bilmezden geldiğini iddia etmektedir. Ona göre Bulgaristan müftü ve naiplerinin tayinleri konusu da yine sıkıntılıdır.[41]

Hafız Sıdkı Efendi bu konuda da Bulgar siyasetçilerini kabahatli görür. Bu noktada Sıdkı Bey, Bulgar siyasetçilerin Müslüman ve Hristiyan din adamlarına farklı davrandığını, bunun da adaletle açıklanamayacağını düşünmektedir. Zira kanun-i esasinin dinler hakkında geçerli olan özel bendi, ayaklar altına alınarak Müslüman veya Bulgaristan müftülerinin keyfi, kanun ve usule aykırı olarak azledildiğini düşünen Hafız Sıdkı Efendi, mezhepler bakanının, kanun-i esasiye aykırı ve din usullerine muhalif olarak müftüleri keyfi bir şekilde atayıp azlettiğini düşünmektedir. Hafız Sıdkı Efendi'ye göre bu şekilde atanan müftüler tabii ki cahildir ve şer'i hükümlere vukufları yoktur. Bunların cehalet ve vukuf eksikliklerinden, ait olduğu mezhep bakanlığı sorumlu tutulmalı ve kınanmalıdır. Zira bu tür müftü ve naipler İslamların tayin ettikleri müftüler olmayıp Bulgarların atadıkları müftülerdir ki, onların cehaletleri mezhep bakanlığının mesuliyeti ile ilgilidir.

Hafız Sıdkı Efendi dışında Dr. Pasarov'a bir cevap da Şumnu'dan yazılan bir mektupla verilir. Mektup daha çok öneriler üzerinde durmaktadır. "Derince tefekkür edelim", diye başlayan cümlesinde mektup

---

[41] *Balkan Gazetesi*, 134, 31 Kânûn-i Sânî 1322 / 13 Şubat 1907: 1-2.

sahibi, Bulgar kadılarının üç beş sene zarfında Arabi ibare olan din ilimlerini tedris etmekle şer'i hükümlere vakıf olamayacakları açık değil midir, diye sorar. Buna karşın diğer bir kurtuluş yolunun da olduğunu söyleyen okura göre, Bulgaristan müftü ve naipleri tarafından idare olunan davalara kanaat hâsıl olmadığı takdirde, yakınlıklarına göre ayrılıp Filibe, Varna, Rusçuk, Silistre, Şumnu müftü makamları merci tutulmak ve bunların nezdinde mahalli ulemadan seçilmiş ikişer müderris âlim kişiler *şuhûdü'l-hükm* sıfatıyla bulundurulmak ve bu beş makamında idare ve temyizi, Sofya müftüsü başvurulacak makam olarak kabul edilmelidir. Ayrıca Sofya müftüsünün nezdinde de yine Bulgaristan ulemasından âlim üç kişinin şühûdül-hükm sıfatıyla seçilerek rüyet ve temyiz davalarını belli günlerde tahkikte bulunmasının iyi olacağı öngörülmektedir. Bundan sonra okur, "Bâb-ı Meşihat, kendilerine yine açılarak acaba İslamların gerek evkafları ve gerek mezhep hürriyetleri ve genel hukuklarının korunmasına hizmet etmesi hatıra gelmez mi?" diye sorarak İstanbul'un kendilerini unuttuğunu ima eder.[42]

Buraya kadar müftü meselesinin daha çok Bulgar yönetimi ile olan yönü üzerinde durulmuştur. Sorunun bir başka veçhesi Bulgaristan Türklerinin kendi müftüleri hakkındaki düşüncelerinde varlığını gösterir. Gazetede bu konuda yazan ve mektup gönderenlerin ekseri, müftülerini cahil ve ehliyetsiz bulmaktadırlar. 9 Mart 1907 tarihli ve "Müftüler Meselesi" başlığı ile gazetenin birinci sayfasını tamamıyla kaplayan 153'üncü sayıda ilk cümle "müftüler meselesi hakkında yazılacak çok şey var" diye başlar. Yazının sahibi (başyazar Edhem Ruhi) müftü ve naipleri hakkında kendilerine epey mektubun geldiğini belirterek yazısına başlar. Yazara göre müftü makamı Müslüman milletin "haşyet-i medeniyesini" gösterir. Ancak bu makamı işgal edenlerin çoğu ehil olmayan kişilerdir. O nedenle "Müslüman olarak insanın hicabından yere geçeceği geliyor" diyerek müftülere olan güveninin ne boyutta olduğunu anlatmaya çalışır. Gerçi bu makamı işgal eden az sayıda da olsa müftü ve naib vardır. Yazar, "bunların sayısı yüzde olarak hesaplansa ne eder" diye sorarak, bunu Müslümanlara havale eder. Ona göre özellikle Deliorman taraflarında çoğu müftü, kasabalarda ya arabacılıktan ya

---

[42] *Balkan Gazetesi*, 128, 20 Kânûn-i Sâni 1322 / 2 Şubat 1907: 1-2.

da yıkayıcılıktan türemiştir. Böyle müftülerin, yabancılar nazarında milli haysiyeti ayaklar altına almalarından dolayı çeşitli suistimaller yaşanmaktadır. Bundan dolayı da Müslümanların hukukunun her gün zarar ettiğini düşünen Edhem Ruhi'ye göre, bu müftülerin çoğu mektep ve medrese görmemiş, türeme şeyler olduğundan tabiatıyla şer'i konulara vakıf değillerdir. Bu yüzden o müftülerin alametini meşihat makamı da temyize kabul etmemektedir. Edhem Ruhi'ye göre bu keşmekeş Müslümanlar için büyük bir yaradır. Bunların hakkında ne yapıp edip bir takım ıslahat ve düzenleme yapılması için Bulgaristan'daki mecliste Müslüman mebuslar bakana başvururlarsa, mutlaka bir ıslahat yapılabileceğini düşünen yazar son cümlesinde "senli benliği bertaraf edip, hayr-ı ümmet için bu yolsa samimi kalb ile hep birlikte çalışmalıyız" diyerek durumun nasıl çözüleceği yolunda işaret verir.[43]

Gazetenin ikinci senesinde yine müftü meselesi gündemi meşgul etmeye devam eder. Balçık'tan yazılan hususi bir mektupta ismi açıklanmayan kişi müftülerinin cehaleti üzerinde durur. Müftülerinin hangi medreseden icazet aldıklarının belli olmadığı ve sancak müftülerinin de şehadetnamelerinin (diploma) var olmadığını yazan okura göre sorun, bir avukatın iltimasıyla Müslümanlara müftü ataması yapılmasıdır. Bundan fayda beklenir mi, diye soran mektup sahibi, Müslümanların hakkının böyle yendiğini düşünür. İcazeti ve menşuresi olmayanın müftü olamayacağına inanan okur, bir de örnek verir: Süleyman köyünden akıl ve baliğ olmayan bir bakireye haberi olmadan nikâh kıymışlardır. Ardından da "hani şer'en bunların icrası" diye de sorar ve ekler: "Böyle adam müftü olursa vay memleket ahalisinin başına, heyhat!"[44]

Gazetede yer alan okur mektupları ve başyazarın yazdığı makaleler sadece müftülerin cahilliği konusu ile sınırlı değildir. Bunun yanı sıra müftülerin bir de konumlarını kullanarak maaşlarını artırmak istemeleri okuyucuları rahatsız eder.

Şehir mektubu başlığı ile ismi mahfuz olan bir Türk, müftü konusu hakkında detaylı bilgiler verir. Buna göre Filibe müftüsü olan Şükrü Bey, maaşı olan 23 frangı 50 franga çıkartmıştır. Bir ara Süleyman Faik

---

[43] *Balkan Gazetesi*, 153, 24 Şubat 1322 / 9 Mart 1907: 1.
[44] *Balkan Gazetesi*, 216, 4 Temmuz 1323 / 17 Temmuz 1907: 2.

müftü olunca, Şükrü Bey'in yaptığı maaş usulsüzlüğünü düzeltir. Ancak o da azledilince yerine yeniden Şükrü Bey müftü tayin olur. Şükrü Bey, müftü olunca sekiz ay boyunca önceden almış olduğu maaşından arta kalan (Şükrü Bey'in kestiği) kısmı toptan vakıf sandığından alır. 1908 yılı bütçesi hazırlandığında Filibe Mutasarrıfı Gospodin Manolov, bütçede gösterilen Ramazan ve diğer kutsal günlerde câmilere, mescitlere özel olarak vakıf komisyonu tarafından verilen 1500 frangı ayırır. Bunun ardından ilk icraat olarak Şükrü Bey, Buhari müfessirliği maaşını kendiliğinden 80 franga çıkarır. Mektubun sahibi, müftünün kendi maaşı ile geçinebileceğini, böyle ayrıca vakfa yüklenmesine gerek olmadığını söyledikten sonra, Şükrü Bey'i *hoca kisvesi* olmakla suçlar. Şükrü Efendi, kendi müftülüğü zamanında 10.000 lefe yakın satılan emlak ve vakfiye paralarını keyfine göre harcamıştır. Yazar ardından Bulgar yetkililere bağlayarak sorar: Vakıf gibi bir İslami kurumdan Gospodin Manolov gibi Bulgar yöneticinin sorumlu olması doğru mudur? Cevabında Bulgar Hükümeti'nin vakıflar konusunda hazırlamış olduğu talimatnamenin 23'üncü maddesinde câmi ve mescit sorumlularının azaltılması ve artırılmasından ancak müftü, yardımcıları ve İslam cemaatinin sorumlu olduğunu aktarır. Bulgar mutasarrıfların bu konuda hiçbir şekilde müdahale edemeyeceğini ifade etmekten geri durmaz.[45]

Bu noktaya kadar çoğunlukla müftüler hakkında yapılan olumsuz değerlendirmeler üzerinde durmak zorunda kaldık. Gerçi müftüler mevzusunda gazetede yer alan yazıların çoğu bu eksen üzerinde cereyan eder. Sadece birkaç sayıda gazete müftülük/müftü konusunda olumlu bir imaj bırakır. Gazete 26 Haziran 1907 tarihli nüshasında *müftü seçimine* değinir. "Filibe'de Müftü Meselesi" başlığı ile üçüncü sayfada geçen haberin detayında seçimin bu kez nifaka yer vermediği, seçimi yapanların ittifakla müftü olarak Süleyman Faik Efendi'yi seçtiği yer alır. "Bir din ve millet işinin bu defa kardeş gibi halledilmesi", Bulgar Hükûmeti ile Osmanlı Hükûmeti'nin dostane bir şekilde adaletle seçimin yapılmasını sağlaması takdir edilir.[46] Ardından altı gün sonraki sayı konuya devam eder. "Filibe Müftülüğü" başlığı ile manşetten çıkan haberde *yapılan seçimde, bu kez seçimin sopayla, kavgayla ve şirretlikle*

---

[45] *Balkan Gazetesi*, 355, 20 Kânûn-i Sâni 1323 / 2 Şubat 1908: 2-3.
[46] *Balkan Gazetesi*, 203, 13 Haziran 1323 / 26 Haziran 1907: 3.

*yapılmaması*ndan övgü ile bahsedilir. İslam kardeşliğine uygun bir seçim atmosferi gerçekleştirildiğini belirten gazeteye göre yeni müftüyü bekleyen işler vardır. Bunlar, Müslümanların din işleri ve vakıflar sorunudur. Gazete yeni müftünün seçilme şeklinden ötürü ve Müslümanların sakin ve sükûnetle yaptıkları seçimden dolayı biraz ümitlidir.[47]

Müftüler sorunu Türklerin hem kaliteli dini hizmet almalarını engellerken hem de Bulgaristan yönetimi içinde Müslümanların temsilinde de büyük bir gedik açmıştır. İki yönlü olarak daima gündemi meşgul etmiş görünen bu konu elbette yukarıdan aşağı ve tersi yönde bir mesele olarak varlığını korumayı sürdürmüştür.

4. Vakıf Meselesi

Bulgaristan Türkleri arasında en az müftüler sorunu kadar önemli olan bir diğer mevzu da vakıflardır. İslam tarihinde ilk dönemlerden itibaren önemli bir sosyal yardım ve dayanışma kurumları olarak ortaya çıkan, genel anlamda hayır kurumları olarak adlandırılan vakıf müesseseleri hakkında Osmanlı uygulamasına bakıldığında Ebu Hanife'nin hukuki yaklaşımı genel anlamda Müslüman Türk toplumunda geçerli olmuştur. Buna göre, vakfedilen malın mülkiyeti hükmen vakıf yapanda kalmaktadır. Bu yönüyle vakıfların, devlet tarafından temlik ve temellük edilmesinin önü kapatılmıştır.[48]

Osmanlı dönemi vakıf sistemi ve uygulamalarını yukarıda çizdiğimiz bu çerçeve içinde değerlendirmek belki teorik olarak mümkün olabilir, ancak pratikte vakıfların Osmanlı toplumunda aynı zamanda çok da problemli bir alan olduğu da bilinen bir gerçektir. Vakıfların ekonomik yönü bu sorunu teşkil etmiştir. Özellikle parasını vakıflar yoluyla değerlendirip, devletin müdahalesinden uzak tutmak isteyenler için vakıf müessesesi hayli işlevsel olmuştur. Vakıfların sadece devlete bakan yönü değil, topluma bakan ve insanları karşı karşıya getiren başka bir yönü olduğu da hatırda tutulmalıdır. Bu noktada Osmanlı vakıflarının en azından Yakın Çağ'da önemli bir sorun olduğunu dikkate alarak aşağıdaki Filibe örneklerini değerlendirebiliriz.

---

[47] *Balkan Gazetesi*, 207, 19 Haziran 1323 / 2 Temmuz 1907: 1.
[48] Günay, 2012: 475-476.

Vakıflar sorunu Bulgaristan Türkleri arasında hayli tartışmalı konularından birini teşkil eder. Balkan gazetesi daha ilk sayılarda konuyu gündeme taşır. 26 Eylül 1906 tarihli sayı ve birinci sayfada konu tartışılır. Muhtemelen başyazar (Edhem Ruhi) tarafından kaleme alınan yazıda Bulgaristan'ın hemen her kasabasındaki büyüklerin, vakıflar sorununa (*gürültüsüne*) bigâne kalmadıkları iddia edilir. Çünkü bu sorun öylesine büyüktür ki, yazara göre Bulgaristan Müslümanlarını, babayı evlada düşman etmiştir. Yazar devam eder: Mevzu, vakfı sen yiyeceksin ben yiyeceğim kavgasıdır ki Bulgaristan'da İslam ahalisini günbegün zilletten zillete ve perişanlığa düşürmektedir. Yazar, vakıfların hayır amacıyla ecdattan miras kaldığını, vakfın Allah'ın emaneti ve bunların birer yetim malı olduğunu, insanların ise bunun farkında olmasına rağmen kalkıp Allah'tan, dinden bahsedildiğini söyler. Bu vakıflardaki yetim hakkı yiyenlerin ise hacı, hoca ve imamlar olduğunu yazar.[49]

Gazete vakıflara ait emlak müzayedesinde bir takım yolsuzluklar yapıldığını yine bir okurun mektubuyla sütunlarına taşır.4 Aralık 1906 tarihli habere göre kontrato müddetleri dolan yirmi altı parça vakfedilmiş emlâkin (emlâk-ı mevkufe) bir müzayedesi sırasında İslam menfaatine yakışmayacak bazı suistimaller yaşanır. Bunlardan birincisi 118 numaralı bir dükkânla ilgili olarak gerçekleşmiştir. Dükkânın bu yılki kontrato süresi bitmiş ve aylık 30 lef getiren bu dükkânı kiralamak için 70-80 lefe kadar talep ortaya çıkmıştır. Talebi yapan kişi, yaptığı talebin reddedilmesi üzerine Müftü Şükrü Osmanof'a, kendisine haksızlık yapıldığı sadedinde bir istida yazar. Ancak mektup sahibine göre müftü hiç oralı olmaz. Çünkü müftüye göre maaş, para menfaati daha önemlidir. Talip soğuk bir şekilde kovulur. Ardından talip mutasarrıflığa şikâyet eder. Sonra birkaç yoldan şikâyet değerlendirilir ve talip olan kişiye yanlışlık olmuş denilip yeniden müzayede icra edileceği kendisine vaat edilir. Ama işte burada istenmeyen talipler için bıktırıcı ve uzaklaştırıcı süreç işletilmiş olur.[50]

---

[49] *Balkan Gazetesi*, 48, 13 Eylül 1322 / 26 Eylül 1906: 1.

[50] *Balkan Gazetesi*, 104, 21 Teşrîn-i Sânî 1322 / 4 Aralık 1906: 2. Rumeli gazetesinde de benzer sorunlar okur mektupları üzerinden gündemdeydi. 14. sayıda Eskicuma'dan yazılan ismi mahfuz bir kişi, kendi bölgelerinde bulunan vakıfların idaresindeki bozuklukları mektubuna konu yapmıştır. Buna göre, geçen sene vakfın bahçe kapısı bir seneliği yetmiş iki franga müzayede konulmuştur. Bu yıl müzayedeye girip yüz elli lefe kadar arttıracaklar bulunduğu halde her nedense istida (dilekçe) sahipleri şöyle böyle sebeplerle savuşturulmaya çalışılmıştır. İlginç olan şudur ki istida getirenleri savuşturmaya çalışanlardan biri de mebus Seyyid Ağa'dır. Mektup sahibi hayret içinde sormaktadır. "Bir millet mebusu bunu yaparsa diğerlerine ne

Müslüman vakıflarında yaşanan bir başka problem vakıf mallarının şahıslar tarafından gasp edilmesidir. 16 Şubat 1907 tarihli gazetenin birinci sayfasında "Yine Vakıf Rezaleti" başlığı ile sorun birinci sayfadan okurlara duyurulur. Filibeli Nuri Bey adında biri (bir değirmen kapısı ve yedi sekiz adet kiracı odalarının mütevellisi) 1902 yılına kadar Derviş Paşa vakfının gelirini hayrata vermeksizin 15-16 sene zarfında istediği gibi kullanmıştır. Nuri Bey, İstanbul'a göç edince damadı olan İmam Mehmed İzzed Mehmedov, "karanlıkta fırsat kollayan esnaflar gibi" 9 Mayıs 1904 senesine kadar, adı geçen vakfın kiralarını toplar. Mehmedov, 26 Mayıs 1906 tarihinde İstanbul'daki pederinden bir vekâletname alarak, adı geçen vakfın emlakini, kendi mülkü gibi üzerine geçirmeye çalışır. Ancak Filibe vakıf komisyonu tarafından yapılan tahkikatla işin gerçeği anlaşılır.[51]

Yukarda mesleğinin imam olduğunu anladığımız Mehmedov'un karıştığı bu olay, aslında vakıfların din adamları ile olan yakın ilgisi hakkında bize ipuçları verir. İmam ve elbette müftüler vakıf konularıyla yakından ilgilidirler. Burada din adamlarının vakıflar konusunda tamamıyla ilgisiz kalmadıklarına dair bir örnek de yine gazetenin sütunlarına yansımıştır.

"Şehir mektubu" başlığı ile ismini açıklamayan bir kişi vakıflar konusunu mektubuna taşır. Mektubun sahibine göre 72 vakıfçının hırsından yakayı kurtaramayan *İkikapılı Vakıfhan*, az kalsın mülk tapusu çıkıp satılacaktı. Olayın detayı şöyle gerçekleşmiştir: Vakıf mütevellileri bu hanın mülk olduğuna dair bir

---

kalır?". Bk. *Rumeli Gazetesi*, 14, 3 Mart 1322 / 16 Mart 1906: 4.

[51] Konu hakkında mektubun devamı şöyledir: "Diğer taraftan da simsarlara başvurarak vakfı satmaya çalışmakta iken iş tahkik edilir. Ve neticede vakıf olduğu anlaşılır. İmam Efendi yine utanmadan "Suratı üstü yere düşer. Şu imam kisveli mahlûk bir seneden beri vakıflardan bir kemik kapsın diye irtikâb etmeden zillet bırakmadı. Bunca zillet ve irtikâba bedel bari istediği gibi büyücek bir kemik olsun kapabilseydi ya, zavallıya yazık değil mi? Ey Filibe'nin sirke suratlı, mendebur vakıfçıları! Bu zavallı meslektaşınız yine umduğunu kaçırdı. İtibar ve haşyet de kalmadı. Şimdi sanatını mı değiştirsin ne yapsın?!" *Balkan Gazetesi*, 137, 3 Şubat 1322 / 16 Şubat 1907: 1-2; "Yine Vakıf Rezaleti" ara başlığı ile bir gün sonra, bu kez iç sayfada konu gündemde kalır. Derviş Paşa vakfına dair bir ekleme yaparak konuya devam eden gazete, Vakıf Komisyonu'nun, yetim kalan vakfa, bir vasi memur atadığını belirtir. 1904 Mayıs'ında buna dair bir kararın alındığını yazar. Ancak bu karar da diğer birçok kararlar gibi göz boyamadan ibaret kaldığını bir örnekle veren gazete, önceki nüshada belirtilen İmam Mehmed'in el çabukluğuyla vakıf fırınını dükkâna çevirdiğini, fırının kazanlarını, kepçelerini ve diğer eşyalarını sattığını anlatır. Ayrıca 1 Temmuz 1905'e kadar Vakıf Komisyonu'nun kararına rağmen bu kişinin kiraları da zevk ve safa ile yediğini not eder. Gazeteye göre, Müftü Şükrü Efendi'nin azlinin ardından İmam Mehmed, müftü tarafından dükkâna dönüştürülen fırın kiracısı Hamamcıyan, vakıf müdürü ile kontrato yapmaya mecbur olur. Bu şekilde vakıf, geçici olarak gasptan yakayı kurtarır. Değirmen vakfına gelince, bu daha büyük bir belaya uğramıştır. Zira İmam Efendi'nin alacaklılarından bir kişi İmam'ın kendisine olan borcuna karşılık Değirmen kirasını haciz altına alır. Bk. *Balkan Gazetesi*, 138, 4 Şubat 1322 / 17 Şubat 1907: 3-4.

rapor çıkartırlar. Yeşillioğlu Câmi müezziniyle birlikte bir iki kişiye de imza attırırlar. Bu şekilde rapor alınırken iş müftü efendi tarafından haber alınarak derhal belediyeye bir yazı gönderilir ve işin önü alınır. Belediye bu işi araştırır. Neticede anlaşılır ki, bu imza sahipleri Bulgarca bilmedikleri için bu han vakıftır düşüncesiyle imzayı atmışlardır. Ancak iş anlaşılınca derhal birer dilekçe ile imzalarını çekerler. Müftü Süleyman Faik Efendi, uyanık davranıp belediyeye bildirmeseydi koca vakıf gitmiş olacaktı. Böyle bir vakfın hukukunu gaspa bırakmamak için gayret eden belediye reisiyle azalarına mektubu yazan kişi ayrıca teşekkür ederek yazısına son verir.[52]

Vakıflar konusunda başka bir ilginç mektup örneği üzerinde durmak yararlı olur. Bu mektubu diğerlerinden farklı kılan ise gazetenin başyazarı olan Edhem Ruhi'nin eleştirilmesidir. Burada daha da ilginç olan ise Edhem Ruhi'nin böyle bir mektubu gazetesinde yayınlatmasıdır. Dönemine göre ve elbette Bâbıâli basınıyla karşılaştırıldığında tahammül sınırlarının ne kadar ileri olduğunu göstermesi bakımından mühim bir örnek olmalıdır. Böyle bir örneği görmek Türk basın tarihinde muhtemelen çok azdır.

Filibe'den Sükûti adlı bir genç tarafından gazeteye yazılan mektup birinci sayfadan tam metin olarak okuyucuya sunulur. Sükûti, vakıflar konusunda sert eleştirilerde bulunan Edhem Ruhi'yi eleştirmektedir. Sükûti, Edhem Ruhi'nin Bulgaristan Müslümanlarına yönelttiği eleştirileri haksız bulur. Ona göre, Edhem Bey, bunun için ciddi bir karşılaştırma yapmaya tevessül etmemiştir. Sükûti özellikle vakıflar konusunda Edhem Bey'i bilgisizlikle suçlar. En azından vakıfların gelir ve giderleri konusunda detaylı bir malumat sahibi olmadığını düşünür. Sükûti, vakıfların seneden seneye gelirlerini artırdığını, buna karşın Edhem Ruhi'nin vakıfların harap ve bitap olduğunu düşünmesini insafsız bulur. Sükûti, yine bu yıl vakıflardan mekteplere 3.000 frank ianenin verildiğini aktarır. Bunlara karşın Sükûti, Müslümanların, vakıfları satıp göç etme derdinde olduğunu da not etmekten geri durmaz.[53]

Gerek Edhem Ruhi gerekse okurların vakıflar konusunda takındığı tavır açıktır: Vakıflar amacına uy-

---

[52] *Balkan Gazetesi*, 284, 17 Teşrîn-i Evvel 1323 / 30 Ekim 1907: 2-3.
[53] *Balkan Gazetesi*, 418, 3 Nisan 1324 / 16 Nisan 1908: 1-2.

gun olarak kullanılmamaktadır. Vakıflar, bazı insanların çıkarlarına perde olmak yönüyle bir işlev görmüştür. İdeal olan kullanım alanından çıkarılmış olan vakıfların İslami bir kurum olduğunun farkında olan Balkan gazetesi yazarı ve okuru, mevcut bozukluk ve yolsuzluklara itirazlarda bulunmuşlardır.

5. Mektep/Maarif Meselesi

Balkan gazetesinde Bulgaristan Türklerinin sorunları arasında gündeme taşınan bir başka konu mektep/maarif hususudur. Yine vakıflar konusu kadar gazetenin gündemini meşgul eden bu konu hem okurlar hem de Edhem Ruhi tarafından uzunca bir süre gazete sütunlarında yer işgal eder.

Gazetenin gündemine taşıdığı mektep meselesi gerçekte bütün bir Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren genel bir mevzudur. Bilindiği gibi Tanzimat öncesi ve sonrasında mahalle mektepleri ekseriyetle vakıflara bağlı olarak varlıklarını korumuşlardır. Ancak Tanzimat sonrasında modern eğitim kurumları hızla Osmanlı coğrafyasına yayılmıştır. Bâbıâli'nin, modern okulları ülkenin bütün sathına yaymasında iki yön vardır. Bunlardan birincisi dünyada gelişen modern bilimin ülkenin ihtiyacı olarak görülmesi (bu aynı zamanda Osmanlı'nın Avrupa'dan geri kalma meselesi olarak görülmekteydi), ikincisi ise Bâbıâli'nin modern okullar kanalıyla acil ihtiyaç duyduğu memur ihtiyacını bu okullar vasıtasıyla karşılama isteğidir.[54]

Bulgaristan'da bulunan Müslüman Türk mektepleri için de yukarıdaki çerçeve kabul edilebilir. Ancak Filibe'nin 1878 sonrası özel durumu (Şarkî Rumeli Vilayeti'nin merkezi olması) sebebiyle, burada yaşayan Türkler kendi mektepleri hususunda özel bir ilgi göstermişler, sorunlarını gazete sütunlarına taşımışlardır. Bu ilginin sebebi 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nin yarattığı yıkımdır. Savaş sırasında burada bulunan mektep ve medrese binalarının büyük bir kısmı yakılıp yıkılmış ve harap olmuştur. Bir başka sebep ise mektep, medrese ve câmilerin gelir kaynağı olan vakıfların gasp edilmesidir.[55] Bulgaristan Emareti'nin kurulmasından sonra buradaki Türklere ait mekteplerde de eğitim durma noktasına kadar

---

[54] Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e kadar Bâbıâli'nin genel maarif politikası yukarıda anlatılmaya çalışılan çerçevede yürütülmüştür. Bu konuda müstakil ve hayli doyurucu bilgi ve analizler içeren özgün bir çalışma için bk. Somel, 2010.

[55] Topal, 2011: 16-17; Özlem, 2008: 346-347.

gelmiştir. Bunda eleman yetersizliği ve maddi sıkıntılar başrolü oynamıştır. Türklerin 1878 sonrasında Bulgar baskıları sonucu hemen her yıl göç etmesi, zaten var olan eğitim sıkıntısını artırmış, muallim yetersizliği giderek had safhaya ulaşmıştır. Bulgar Hükümeti bunu fırsat bilerek Türk köylerinde dahi kendi okullarını açarak, Türkleri Bulgarlaştırma politikasını uygulamaktan çekinmemiştir.[56]

Şarkî Rumeli Vilayetinin tesis edilmesinden itibaren bölgedeki Türk mektepleri, vilayet idaresinin Bulgar valiler elinde bulunmasından olsa gerek büyük sıkıntılar yaşamıştır. Bâbıâli'nin bölgeye göndereceği öğretmenlere bile karışan mahalli yönetim eğitim konusunda gerek bina, gerek nakdi para yardımı konusunda Müslüman ahaliye birtakım sorunlar çıkarmıştır.[57]

Bulgaristan'da Müslüman mekteplerinin sorunları yine Edhem Ruhi'nin bir önceki gazetesi olan Rumeli'de de gündemi meşgul etmiştir. 1905 yılında yayımlanan ve burada "dâhili mektuplar" isimli ve iç sayfalarda yer alan bir mektuba bakarsak, buradaki Müslüman mekteplerinin[58] sorunlarının çözümünün üç teşebbüsle arandığı görülmektedir. Bunlar; para, programların tanzimi ve öğretim metotlarının zamanın ihtiyacına göre ıslah edilmesidir.[59] Rumeli gazetesinde maarif konusu (daha çok okur mektuplarında) "Mekâtib-i İslamiye'nin Islahı" başlığı ile tartışma konusu olmuştur.[60]

Rumeli gazetesinde yer alan bu temel yaklaşımdan yola çıkarak, aşağıdaki örneklerde de görüleceği gibi başta Filibe olmak üzere bütün Bulgaristan Türklerinin maarif ile ilgili en önemli sorunları mekteplerin yetersizlikleridir. Bunların başında öğretmen eksikliği ve eğitimdeki kalite sorunu gelmektedir. Hem Edhem Ruhi hem de okurlar, Müslüman mektepleri-

---

[56] Köse, 2006: 257-260.

[57] Aydın, 1992: 218-225.

[58] Bulgaristan'daki Müslüman mektepleri ve eğitimi hakkında detaylı bilgi için bk. Şimşir, 2009: 41-57.

[59] Rumeli gazetesinden aldığımız bu örnek Bulgaristan Müslümanlarının maarif sorunlarını aslında çok iyi özetlediği için önemlidir. İleride görüleceği gibi yaşanan problemlerin kaynağı olarak bu üç başlığı ileri sürmek herhalde yanlış olmasa gerek. Bk. *Rumeli Gazetesi*, 6, 3 Kânûn-i Evvel 1321 / 16 Aralık 1905: 2. Rumeli gazetesinin sekizinci sayısında mekteplerin maddi kaynağı olarak vakıf gelirleri, köylüden toplananlar ve mahalli hükümetten iane tarzında verilen kısım gösterilmektedir. Bu bilgi de yine bir okur mektubundan elde edilmiştir. Bk. *Rumeli Gazetesi*, 8, 13 Kânûn-i Sânî 1321 / 26 Ocak 1906: 4.

[60] 9 Mart 1906 tarihli sayıda gazeteye mektup gönderen Yanbolu Mekteb-i İbtidaî muallim-i evveli Rıza, yaşanan sorunu mektep idarelerinin ıslah edilmemesine bağlar. Ona göre bu da paraya bakan başka bir meseledir. Ona göre mektepler bütçesinin ıslah edilememesi de hep idaresizlik yüzündendir. Bk. *Rumeli Gazetesi*, 3, 24 Şubat 1321 / 9 Mart 1906: 3.

ni özellikle Bulgarlarınki ile karşılaştırmakta ve onlarınkini daha ileri seviyede görmektedirler.

Bulgaristanlı Müslüman ebeveynlerden bir kısmı, bölgelerindeki okullardan verim alamadıklarından ya da öyle düşündüklerinden olsa gerek çocuklarını Edirne, Selanik, İstanbul, Bursa gibi şehirlere göndermişlerdir.[61] Böyle tercihler olsa da bunlar, Bulgaristan Müslümanlarının genelini kapsamamaktadır. Zira çoğunun çocuklarını yukarıda sayılan büyük Osmanlı şehirlerine gönderme imkânlarının olmadığını tahmin etmek kolaydır.

Mektepler sorunu hakkında Balkan gazetesine yansıyan ilk mektup 24 Temmuz 1906 tarihinde yayımlanmıştır. Şumnu'dan yazılan bu mektupta Şumnu İnas Mektebi ve Rüşdiyesi'nin ödül töreninde öğrencilerden Melek Hanım, katılan velilere okuduğu bir nutukta medeniyetin ilim ve mektepten kaynağını aldığını, ancak Müslümanların bu konulara rağbet etmediğinden şikâyet etmektedir.[62] Muhtemelen okul idarecilerinin görüşlerini okumuş olan öğrenci Melek hanımın nutku, Bulgaristan'daki Müslümanların maarif konusundaki kanaatini genel hatları ile ifade etmektedir.

Bulgaristan Türkleri arasında maarif ile ilgili tartışma konularından biri Şumnu Kız Rüşdiye Mektebi'ydi. Gazeteye bir mektup gönderen ve mektubu 25 Temmuz 1906'da yayımlanan isimsiz yazar, okulun erkek rüştiyesine nazaran Tuna gazetesinde Ahmed İhsan Efendi tarafından haksızca eleştirildiğini, okulun hiç olmazsa öğrencilerine el işi öğrettiğini, erkek rüştiyesinin de içler acısı olduğunun görülmesi gerektiğini ısrarla belirtmekten kaçınmaz.[63] 5 Ağustos 1906'da yine gazetede yayımlanan başka bir mektup, Kız Mektebi'nin sorunlarını irdelemeye devam eder. Önceki mektup yazarına cevap olarak bu mektup, söz konusu mektebin, birkaç el işlemesi ile mükemmel gösterilemeyeceğini özellikle ifade ederek, sorunların üzerine gidilmesini tavsiye ve telkin

---

[61] BOA, A.MTZ (04), 43-2, 6 Eylül 1320 / 19 Eylül 1904.

[62] *Balkan Gazetesi*, 2, 11 Temmuz 1322 / 24 Temmuz 1906: 2.

[63] *Balkan Gazetesi*, 3, 12 Temmuz 1322 / 25 Temmuz 1906: 2. Kız rüştiyesinde okutulan dersler Kur'an, ulum-ı diniye, hesap, kıraat, imla-kitabet, kavaid-i Osmaniye, Bulgarca, coğrafya, İslam tarihi, aile dersleri, hüsnü hat, Arapça ve Farsça iken, erkek rüştiyelerinde bunlara ilave olarak malumat-ı medeniye, hayvanat, hıfzıssıhha, hendese, umumi tarih, akaid, cebir, nebatat, hikmet, kimya, defter usulü ve Fransızca dersleri verilmekteydi. Bu dersler 1912 yılı programına ait olsa da 1908'de de benzer dersler olduğunu iddia edebiliriz. Bk. Keskioğlu, 1985: 68-69.

eder.[64] 28 Ağustos 1906tarihinde yayımlanan başka bir mektup sahibi ise İhsan Efendi'ye fazla yüklenildiğini, rüştiyenin sorunlarının varlığını kabul ettiğini, ancak herkesin rüştiye hakkında ileri geri konuştuğunu belirterek yazısına başlar. Mektup sahibi gerek sene içindeki derslerde gerekse imtihanlarda Tufalızade Edhem Ağa'dan başka mektebe kimsenin uğramadığını, dolayısıyla insanların okul hakkında bilmeden konuştuklarını not eder. Yine de rüşdiyenin sorunları olduğunu ve kendisinin bunları öğrendiğini de ayrıca anlatır. Bu sorunlar şöyledir: 1. Bütün mektep talebesinin seneyi bir odada geçirmesi 2. Odun almaya para olmadığından kışın yangın bakiyesinin giriş parçalarını yaktıkları ve geçen sene onun da olmadığı 3. Muallimlere 15 aylık maaşın verilmediği 4. Rüştiyenin başına cahil, terbiyesiz, deli bir müdürün musallat olduğu. Sorunları böylece kendine göre tespit eden mektup yazarı, sorunun başka bir kaynağını da işaret etmekten geri durmaz: Müslüman veliler. Okuldan beş on kuruşu esirgeyen veliler yüzünden öğretmenler geçim sıkıntısı çekmektedirler.[65]

7 Kasım 1906tarihli sayıda bu kez "Bulgaristan Muallimin-i İslamiyesine" başlıklı ve birinci sayfadan verilen yazıda (Edhem Ruhi olmalı) Bulgaristan'da bulunan İslam mekteplerinin öğretmenlerine dert yanılmaktadır. Bulgarların ilimde de ilerledikleri, ancak Müslüman öğretmenlerin sayısının az olduğu, hâlâ eski usulde eğitim verildiği, mekteplerin ıslahı için bir cemiyet teşkil edildiği, bu cemiyetin öğretmenler ve eğitim için bir kongre düzenlediği, ama buraya katılımın az olduğu vurgulanır. Yazara göre mekteplerdeki en önemli sorunlardan biri de mekteplerdeki particiliktir. Bu, Müslümanların geleceğini mahvedecek bir problemdir. Bulgarların başında bir sahipleri, faal, maarifperver bir hükümetleri vardır. Hükümet var gücüyle mekteplerini ve meslektaşlarını düşünmektedir. Yazar, Türklerin de ittihat ve ittifak etmesi gerektiğinden, cehaletin Müslümanları harap ettiğini, bunun özellikle partizanlara anlatılması lüzumundan ve eğitimde yeni tekniklerin uygulaması için fikir alışverişinin şart olduğundan söz eder.[66]

---

[64] *Balkan Gazetesi*, 9, 23 Temmuz 1322 / 5 Ağustos 1906: 1-2.
[65] *Balkan Gazetesi*, 24, 15 Ağustos 1322 / 28 Ağustos 1906: 2.
[66] *Balkan Gazetesi*, 83, 25 Teşrîn-i Evvel 1322 / 7 Kasım 1906: 1-2.

Okur mektupları, mekteplerdeki öğretmenlerin çektikleri ekonomik sıkıntıları da gündeme getirmiştir. Filibe'den yazan bir öğretmen çektiği maişet derdini anlatırken, beş aydır para alamadığını, evkafın niçin maaşlarını ödemediğini, Yahudi, Ermeni ve diğer milletlerin kendi hocalarına aydan aya düzenli maaş verdiklerini yazar. Yine aynı sütunda Varna'dan yazılan başka bir okurun mektubuna da yer verilir. Bu mektubun sahibi, rüştiye mektebinin öğretmensiz kalmasından dolayı, yokluğun giderek büyüdüğünü aktarır. Mektubu yazan kişi, bu sorunun da kaynağını, daha önce yukarıda denildiği gibi partizanlık davasında görmektedir.[67]

10 Kasım 1906'da bu kez Burgaz'dan gönderilen bir mektupta, Burgaz mektebinin sorunları Muallimin-i İslamiye Cemiyeti'ne özellikle duyurulur. Okur, mekteplerinin merhamet edilecek halinin tasvirini yapar. "Dostlar alışverişte görsün için bir mektebimiz var gibi ise de böyle varlığa yok demek daha evlâdır." diye devam eder ve mektebin sadece bir öğretmene sahip olduğunu, ancak bu kişinin de onca çocuğa usul-i cedide mi, usul-i atik üzere mi bir eğitim vereceğini bilmediğini iddia eder.[68] Mektebin bir başka sorununun, idaresizlik ve parasızlık olduğunu yazan mektup sahibi, bu yüzden öğretmen bulunamadığını aktarır. "Mektebe yardım için evkafımızda acaba para mı yok?" diye bir de soru sorar. Ardından evkafın gelirini neden mektebe aktarmadıklarını merak eder.[69]

Bulgaristan'daki Türk mekteplerinin sorunlarının bir başka tarafı da gece mektebidir. Bir ara açılmış sonra da kapatılmış olan gece mektebi, özellikle gazete okurlarının üzerinde durdukları önemli bir konudur. Daha çok okuma yazma öğretimine ve elbette yetişkinlere hitap etmesi yönüyle bir tür halk eğitimi olan bu mekteplerin eğitimin yaygınlaştırılması hususunda işlevsel bir yönü olduğunu iddia edebiliriz.

---

[67] *Balkan Gazetesi*, 84, 26 Teşrîn-i Evvel 1322 / 8 Kasım 1906: 2-3

[68] Usul-i cedide Osmanlı'nın başta İstanbul'da olmak üzere özellikle rüştiyelerde uygulamaya koyduğu yeni ve modern bir yöntem olarak ortaya çıkmıştı. Hatta bu yeni usulü bilen öğretmenlerden olan Mehmed Masum, Hacıoğlu Pazarcığı'nda eski mahalle mekteplerine yeni bir düzen vermek istemiş, bu noktada yeni bir program hazırlamış, ancak eski hocalar bir araya gelip buna mani olmuşlardı. Hatta bunun sonucunda öğretmen de ceza almıştı. Bu minvalde Bulgaristan Türklerinin mekteplerinde usul-i cedide denilen modern eğitim usullerini uygulamak imkânı pek mümkün olmadı. Bazı yerlerde olduysa da yukarıdaki gibi muhalefetle karşılaştı. Bk. Keskioğlu, 1985: 58-60.

[69] *Balkan Gazetesi*, 86, 28 Teşrîn-i Evvel 1322 / 10 Kasım 1906: 2.

14 Kasım 1906'da Dobriç Gece Mektebi öğrencilerinden Şahin'in mektubu gazetede yayınlanır. Şahin, gece mektebine olan ihtiyacı açıkça belirtir. İki yıl önce kasabada rüştiye müdürü Hafız Mehmed Masum Efendi'nin gece mektebini açtığını belirten Şahin, 90 kadar öğrencinin kayıt yaptırdığını, herkesin iki ay tahsille Türkçe ve Bulgarca imza atmayı öğrendiklerini, bu yıl da gece mektebi açılırsa memnun kalacaklarını ifade eder. Uzun kış gecelerini kahvelerde geçirdiklerini aktaran Şahin, rüştiye öğretmenlerinin yardımlarını bekleyerek mektubuna son verir.[70]

Balkan gazetesi, Dobriç'ten gece mektepleri konusunda şikâyetlerini ve isteklerini aktaran Şahin Bey'in mektubuna ilgisiz kalmamıştır. Birkaç sayı sonra yine Şahin Bey'in mektubu üzerinden gazetede uzun bir değerlendirme yapılır. Şahin Bey, bu yılda öğretmenlerin gece okuluna devam etmelerini istemektedir. Gazetenin başyazarı (Edhem Ruhi), bu gencin isteklerini Filibe Türklerinin mekteplere olan ilgisizliği üzerinden istihza dolu ifadelerle karşılar. "Gece mektebi! Ne boş laf. Bize mektep ne lazım; ecdadımız bunca vakıf bırakmış, biraz partizanlık eder ondan sonra o vakfa yanlamak, hazır yemek, kefen soymak, emelsiz, amelsiz yaşamak dururken kitap ne lazım, mektep ne lazım! Hele gece mektebi! Bütün gece bitli kahve köşelerinde dama, perafe, pastra, tavla dururken gece vakti nasıl ihtilas-ı vakit edip de ilim, marifet düşünebilir." Edhem Ruhi, bu cümleleri ile baştan sona ironiye başvurarak, Bulgaristan Türklerinin aslında mektep ve bilgiden ne denli uzak kaldıklarını anlatmak istemektedir. Edhem Ruhi, ayrıca, Filibelilerin ticaretle kazandıkları beş on madeni para ile marifet kazandıklarını sanmalarını da şiddetle eleştirmekte, para sahibi olmakla insaniyetin kazanılamayacağını vurgulamaktadır. Yazısının sonunu ilim ve fazilet için "beşikten mezara kadar okumaya muhtacız" diyerek bitirir.[71]

Türklerin mekteplere olan ilgisizliği üzerinden Edhem Ruhi özeleştiri yapar. Edhem Ruhi, Bulgaristan Türklerinin okumaya karşı genel isteksizliğinden şikâyetçidir. Özellikle de gazetenin çıktığı şehir olan Filibe'deki Türklerin okumaya karşı bir tür lakayt

---

[70] *Balkan Gazetesi*, 89, 1 Teşrîn-i Sânî 1322 / 14 Kasım 1906: 4.
[71] *Balkan Gazetesi*, 92, 4 Teşrîn-i Sânî 1322 / 17 Kasım 1906: 2.

tavrını gördüğünden olsa gerek bunu ciddi bir sorun olarak görür ki konuyu tartışmaya devam eder.

Birkaç sayı sonra gazete ilk iki sayfasını geniş bir şekilde yine özeleştiriye ayırır. "Musahabe" başlığı ile çıkan gazete imzasız yazar (Edhem Ruhi olmalı) tarafından Bulgaristan Müslümanlarının içinde bulundukları durumu çok iyi özetleyen bir yazıyı okurlarıyla paylaşır. Yazı vakıflar, mektepler meselesi ve bunların birbiri ile olan ilgisi yanında bir de Müslüman Türk toplumunun genel anlamda *okumaması* ile ilgilenir ve bunun da toplumun cahilliğine nasıl sirayet ettiği üzerinde kafa yorar. Öncelikle yazar, dostlarından şikâyetçidir. Dostlarının "gazeteciler havadis yazacakları yerde bir takım evkaf meseleleriyle mektep işleriyle sütun doldurup insanı bıktırıyorlar" sözlerini birçok kez akıllı uslu zannedilebilir kimselerden işittiğini söyleyen yazar, "Doğrudur. Bizim halkımız gazeteyi yalnız havadis okumak için alır. Akla, hikmete taalluk eder bir söz, bir makaleyi okuyup da birazda onun üzerinde düşünmenin ruha ve vicdana bahşeylediği zevki tatmamışız. Çünkü öyle uzun derin meseleler, makaleler, muhakemeler bizim canımızı sıkar." şeklinde uzun bir cümle ile konuya açıklık getirip, Türklerin gazeteye bakışlarını ortaya koyar. Yazara göre bir Müslüman köyünde okuryazar bir kişi ya bulunur ya da bulunmaz. Bu noktada yazar, gazetenin en büyük faydasının Bulgaristan Türkleri arasında vakıf ve mektep konularını sürekli bir şekilde gündemde tutmak olduğuna inanır. Burada vakıf ile mektep arasında önemli bir bağ kuran yazara göre, vakıflar kanun ve şeriat dairesinde idare edilip geliştirilirse ve onlar sadece mekteplerin terakkisine hasredilebilirse hiç kimsenin yardımına ihtiyaç duyulmadan mektepler "az zamanda adam" edilebilir. Türklerin de avukatları, doktorları, edipleri ve diplomatları buralarda yetişir. Yine mektepler sayesinde milletin şeref ve haysiyetini kaybetmeyeceğini, diğer milletler gibi insan haklarına mazhar olacağını düşünen yazar, böylece mekteplerin Bulgaristan Türkleri üzerinde ne gibi uzun vâdeli tesirler icra edeceği konusunda geleceğe matuf olarak iyimser bir tahminde bulunmuş olur.[72]

Yukarıdaki değerlendirmelere yakın ve daha özet bir mektubu Kurakzade İbrahim, Şumnu'dan yazar. Mektubunda, Müslümanlar arasında garazkârlığa ve

---

[72] *Balkan Gazetesi*, 105, 22 Teşrîn-i Sânî 1322 / 5 Aralık 1906: 1-2.

partizanlığa karşı tarafsız olarak mektepleri bir ilaç olarak görür. Ona göre Şumnu mektepleri de eskiye nispeten ilerleme kaydetmiştir. Ancak öğretmen maaşlarının artmaması, diğer taraftan encümen heyetinin taraftarlarını geçindirmek için bir takım fenden anlamayan kişileri mekteplere atamalarını sorun olarak görür. İbrahim Bey, Bulgaristan'daki gayrimüslimlerin neşriyatta kat' ettikleri seviyeye bakarak Müslüman siyasilerin utanması gerektiğini söyler.[73]

Gazete maarif ve mektep meselesi hakkında ara ara okur mektuplarına yer vererek Bulgaristan Türklerinin konu hakkında ne düşündüklerini aktarmaya devam eder. Muhtemelen bu okur mektupları gazetenin başyazarı Edhem Ruhi'yi daha çok mektep konusunda yazmaya teşvik ediyor olmalıdır.

Başyazar, bir önceki sayıda yayımlanan okur mektubundan hareketle 172'inci sayıda konuya devam eder. Mektepler konusunda okurlarının muhtemelen bıktığını, ancak son nefese kadar maarif nazarından bakmaya devam edeceklerini belirtmekten geri durmaz. "Aman yarabbi bu ne dehşettir." diye cümlesine başlayan yazar, Bulgaristan'da 600.000 Müslümanın ve yüzlerce köyün varlığına rağmen, insan arasına karışmadıklarını, Müslümanların sadece yiyip yattıklarını düşünmektedir. "Büyük kasabalara yakın köylerimizde bile bir köyde bir tane okuryazar ya bulunuyor ya bulunmuyor. Fakat bunun daha dehşetli bir ciheti var. Bu köylerin hemen ekserinde Bulgarca okuyup yazan Müslümanlar kat kat fazladır." Yazar, bu Müslümanların Bulgarca öğrenmelerine karşı değildir. Ancak ana dillerini bırakıp Bulgarca öğrenmelerini sorunlu olarak görür. Bunu da milli haysiyet ile bağdaştıramaz. "İşte bu cehalet yüzündendir ki milletimizi uyandırmak, milletimize terakki, insaniyet, adalet yolunu göstermek için matbuat değil vahiy nazil olsa para etmeyecek bir dereceye gelmiştir."

Başyazar, aynı sayıda yukarıdaki değerlendirmelerine yenilerini ekleyerek, birazda eleştiri dozunu artırarak devam eder. 600.000 Müslüman'ın olduğu bir Bulgaristan'da Türklerin yalnızca iki gazetesi olduğunun altını çizen yazar, bu kadar insan içinde

---

[73] *Balkan Gazetesi*, 171, 20 Mart 1323 / 2 Nisan 1907: 3.

okuryazarın 600 kişiyi bulup bulmayacağı konusunda da endişelidir. Bir adım sonra, bu kez "fakat bu 600 okuryazar bari okuduğundan istifade etmek ihtiyacını hissetse" gibi daha sert bir ifadeyle eleştiri seviyesini en yüksek noktaya taşır. Yazar, okuyucudan da dertlidir. Ona göre, ahali gazete alıyor fakat sadece telgraf havadisi okumak için. Ama o gazetede bir yazar ne kadar kuvvetli bir yorum, bir makale neşretmiş olursa olsun, kimsenin dikkatini çekmiyor. Yazara göre, okur sadece "Makedonya'ya top, tüfek gelmiş mi, falan yerde bilmem kıyamet kopmuş mu, ona bakıyor. Eğer ortalıkta kan kokusu, muharebe gürültüsü olmaz, süt limanlıksa o zaman gazetecilerin neşre çalışacağı makaleye kimse on pare vermez." Yazar böyle bir durumdan o kadar dertlidir ki bu hale bakarak gazetecilikle mezarcılığın ayırt edilemeyeceğini belirtir. "Zira gazetelerin para etmesi için mutlaka kan, facia, gürültü olsun isteniyor." Bu son cümlesinden sonra medeni milletlerde durumun daha iyi olduğunu, bir kitap, bir makale mütalaa etmeyen insanların çok az olduğunu iddia ederek, bu gerçeği düşündükçe Müslüman mekteplerinin teşkilatı ve içinde bulunduğu durum hakkında ne kadar feryat edilse az olduğunu ifadeyle makalesini sonlandırır.[74]

Hem okurların hem de başyazar Edhem Ruhi'nin mektep konusunda uzun uzun yazdıklarında sorunun merkezinde yer alan noktalardan biri de öğretmenlerdir. Hâliyle Bulgaristan'daki öğretmenlerin temsilcisi olan cemiyet de bu konuyla yakından ilgilenmek isteyecektir.

Bulgaristan Muallimin-i İslamiye Cemiyet-i Merkeziyesi'nden 22 Haziran 1907 tarihinde "beyanname" başlığı ile gazeteye bir yazı gönderilir. Yazının sahibi bu merkezin öğretmenleri, muhatabı ise Bulgaristan'daki Maarif-i İslamiye Encümenleridir. Yazı baştan sona Maarif-i İslamiye Encümenlerini yermektedir. Bütün Bulgaristan'daki Müslüman mekteplerinden, bunların ıslah ve geliştirilmesinden, ikinci olarak da bütün mekteplerde müşterek bir eğitim programı takip edilmesinde encümenin sorumlu olduğunu hatırlatarak konuya giriş yapılır. Öğretmenler, encümenlerin iki tür vazifesi olduğunu not ederler. Biri genel diğeri mahalli. Yazı, tespitlerin

---

[74] *Balkan Gazetesi*, 172, 21 Mart 1323 / 3 Nisan 1907: 1-2.

yanında tenkitlerle birlikte iç içe ilerlemektedir. Öğretmenlere göre, Bulgaristan'da bulunan Bulgarların, Yahudilerin, Rumların, Ermenilerin kendi encümenleri, bu konuda Türklere nispetle daha iyi bir şekilde görevlerini ifa etmektedirler. Bunun gerçek sebebini ise hükümetlerinin eğitim ve ilmi ilerlemeyi emniyet altına almasında görürler. Yahudilerin Alyansları, Rumların, Ermenilerin patrikhaneleri ve türlü türlü adlarla anılan milli cemiyetleri, onların maddi ve manevi ihtiyaçlarını sağlıyorlardı. Öğretmenler, Türk mekteplerinin bunlardan mahrum olduğunu düşünmektedirler. Daha da duygusal ifadeler kullanılan beyannamede, "bizler, o boynu bükük, gözü yaşlı yetimleriz ki... Avrupa'nın bir köşesinde zulmet... cehalette el yordamıyla yolunu arayan şaşkınlarız ki, bize tarik-i terakkiyi gösterecek bir fener çekicimiz, bir rehber-i hakikimiz yok..."[75]

202'nci sayıda "beyanname" başlığı ile bir önceki gün başlayan yazı dizisi devam eder. Burada beyannamenin devamında Müslümanların neden ticaret ve sanayi ile uğraşmadıkları sorgulanmış, Müslümanların hep bayağı, pis ve ağır işlerde çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Bulgaristan'da Müslümanlar, Bulgarlardan sonra nüfusu en fazla olan topluluktur. Ancak hukuk ve imtiyazlarda geri olmasının sebebi, yine beyannameye göre ilim ve irfan eksikliğidir. Ardından uzun bir soru sorar ve cevabını da verir: "...Biz Türkler, bugün vatanımızda (Bulgaristan'ı kastediyor) diğer hemşehrilerimiz arasında fakir, hâkik, zelil olarak yaşamaya mahkûm bulunuyoruz. Bu fakir ve zillet içinde, hukuk ve haysiyetimizi hiç kimseye tanıtamıyoruz. Bu vatanın evladı olduğumuz halde bir anasır-ı ecnebi halinde bulunuyoruz. Vatanımızda ecnebi yaşıyoruz. Bu neden? Hep bilgisizliğimizden, fikirce ham bulunduğumuzdan..."[76]

Bulgaristan Müslümanlarının içinde bulunduğu durumu oldukça güzel özetleyen bu yazıda belki dikkat çeken en önemli nokta *vatanımızda ecnebi gibi yaşıyoruz* cümlesi olmalıdır. Müslümanların mevcut durumunu ya da geldiği noktayı göstermesi açısından önemlidir. Kendi ülkesinde yabancı olmak, ya da bir yabancı gibi yaşamak olarak da kavramsallaştırılabilecek bu durumu Edhem Ruhi, Türklerin bilgi toplumu olamamasında arar. Cahillikle yabancılaşmayı

---

[75] *Balkan Gazetesi*, 201, 9 Haziran 1323 / 22 Haziran 1907: 1-2.
[76] *Balkan Gazetesi*, 202, 10 Haziran 1323 / 23 Haziran 1907: 1-2.

ilişkilendirmesi önemli bir sosyolojik yakıştırmadır. Elbette yazara göre bu yabancılaşmayı görünür kılan ise Bulgarların maarifte terakki etmesidir.

Bulgaristan Türk öğretmenlerinin sıkıntılarını gazetenin başyazarı Edhem Ruhi okurlarıyla paylaşmakla birlikte bu konudaki sorunların bir kaynağını da müfredat programında ya da daha açıkçası programsızlıkta görür. "Mekteplerimiz ve Muallimlerimiz" başlığı ile Edhem Ruhi, uzun bir yazı kaleme alır. Burada Edhem Ruhi, Rusçuk'ta düzenlenen Muallimin-i İslamiye Kongresi hakkında bazı değerlendirmelerde bulunur. Öncelikle bu kongrenin toplanmasını çok iyi karşılar ve takdir eder. Ardından Bulgaristan'da Müslüman okullarının içler acısı bir halde bulunduğunu anlatır. Edhem Ruhi'ye göre iptidaiye ve rüştiyelerde nasıl bir eğitim verildiğine dair gerçek bir malumat sahibi olan yoktur. Çocukların tahtaya kalktığında bir iki satırlık Türkçe ibareyi zar zor yazdığını, bunun da sebebinin program konularının temelsizliğinde yattığına inanan Edhem Ruhi, çocukların Türkçe'nin imla ve gramerini tam olarak halledemediğini söyler. Öğretmenlerin karşısında çıkan çocuk ezberlediğini tekrarlayınca, öğrencinin bu işi bildiğinin iddia edilmesi, yazara göre bir aldatmacadır. Sorunun temeline inen Edhem Ruhi, ayrıca İstanbul'daki Maarif Nezareti'nin de kendilerini unuttuğundan dert yanarken, o zaman Bulgaristan Müslümanlarının kendi göbeğini kendilerinin kesmesi gerektiği ihtarında bulunur.[77]

Edhem Ruhi, mektepler konusunda, gazetesindeki son değerlendirmesinin birinde sorunu pozitivist bir bakış açısından verir. Elbette Edhem Ruhi'nin bir Jön Türk aydını olduğunu bir tarafa not edersek, kendisinin, çağı içinde terakki (ilerleme) kavramına ne kadar yakın durduğunu, terakkinin Batı medeniyeti için ne anlama geldiğini çok iyi bildiğini tahmin edebiliriz. Zira 1860 sonrasında bir muhalif unsur olarak Jön Türklerin Osmanlı'nın genel anlamda içinde bulunduğu mevcut sorunları aşmasında çözüm olarak terakki kavramını bir reçete olarak sundukları bilinen bir gerçektir.[78]

---

[77] *Balkan Gazetesi*, 220, 8 Temmuz 1323 / 21 Temmuz 1907: 1-2. Bâbıâli'nin ve hususi olarak Maarif Nezareti'nin Bulgaristan Müslümanlarının eğitim meselesi ile ilgilenmeleri daha çok İstanbul'da bulunan Mekteb-i Sultani ve Darüşşafaka gibi okullardaki öğrencilerin durumları ile ilgilidir. Burada da özellikle İstanbul'daki okul idarelerinin ilgisi söz konusudur. Bkz., BOA, MF.MKT, 859-69, 11 Mayıs 1321/ 24 Mayıs 1905; BOA, MF.MKT, 946-80, 8 Teşrîn-i Sâni 1322 / 21 Kasım 1906.

[78] Jön Türklerin, bu terakki kavramını daha çok pozitivist bir pencere içinden baktıklarını iddia edebiliriz.

Edhem Ruhi Bey, Müslümanların diğer ülkelere göre neden daha aşağı bir seviyede olduğunu düşünüp sorgularken önceki yazılarında olduğu gibi cehaleti öne çıkarır. Özellikle de Bulgaristan'daki mekteplerin niçin 30 yıldır perişan bir halde olduğunu sorar. Cevabını da yine kendisi uzunca bir yazı ile verir. Ona göre İslam mekteplerinin kötü bir vaziyet içinde kalmasında, Müslümanların *terakki ve te'âlinin* (ilerleme ve yükselme) ne olduğunu bilmemesi yatar. Edhem Bey, zengin bir kişinin mirasını nasıl ki genç biri devralsa ve o genç kişi bu mirası nasıl harcayacağını bilemezse, Müslümanların da Bulgaristan'da durumunun benzer olduğunu vurgular. O'na göre Bulgaristan'daki mahalli hükümet, Müslümanların mektep işine karışmadığından bu aslında avantajlı bir durumdur. Ancak, Müslümanların bu nimeti hazım ve temsil edecek bir seviyede olmadıklarına inanmaktadır.[79]

Edhem Ruhi'nin yukarıdaki realist ve rasyonel yaklaşımını okurları da paylaşır. Rusçuk'tan Ahmed Aliyev isimli bir Türk'ün mektubu, ilerleyen sayılarda "Ulum ve Maarif" başlığı ile birinci sayfayı işgal eder. Yazı, başlangıçta para ile maarif arasında ilişki kurar. Ardından vakıflar konusuna girer. Ahmed Bey, vakıf idaresi altında birçok memura lüzum olmadığını, bunlardan tasarruf edilecek para ile ikinci derecede eğitim işine zaman ayrılabileceğini iddia eder. Bu konuda Bulgarlar ve Yahudilerin mektep ve servetlerinin Müslümanlardan daha iyi olduğunu

---

Jön Türkler ve devamı sayılabilecek olan İttihat ve Terakki'nin düşünce yapısı ile ilgili yazılan birçok eserde bu yaklaşımı görmek mümkündür. Daha ayrıntılı olarak şu eserlere bakılabilir: Berkes, 1978: 265-297, 381-417; Ahmed, 1971: 225-242; Ülken, 2013: 184-244; Hanioğlu, 2001: 584-587.

[79] Bu iddiasına bir de delil getirir. Filibe mekteplerini örnek verir. Buna göre; Filibe mektepleri, Filibe Encümen-i Maarif İdaresi gibi kurumlar perişan bir haldedir. Ardından Filibe Rüşdiye Mektebi üzerinden ilerler. Edhem Ruhi bu mektebi önemli görmektedir. Vaktiyle birçok değerli insanın bu okuldan mezun olduğunu, önceleri bu mektebin gelişimi için Dersaadet'teki Maarif Nezareti'nin de yardım ettiğini, ama sonradan "Filibe partizanlarının ahlaksızlığı yüzünden" bu yardımın da kesildiğini belirterek rüştiyenin mevcut sonunu özetlemektedir. Edhem Ruhi'ye göre mektebin en zeki öğrencisine iki satır imla yazdırılsa, bunu başaramayacaktır. Edhem Bey, İstanbul'daki rüşdiye mezunu olmayanların bile düzgünce imla yazabileceğini düşünmektedir. Edhem Bey daha ileri gider: "Hele resmi ve gayri resmi iki satırlık bir mevzuyu söyleyip kaleme aldırayım deme! Onu talebe değil mektep müdürü de yapamaz. Ama mektebin programına bakacak olursanız, kitabet değil edebiyat bile okunuyor." cümlesi ile mektebin içinde bulunduğu durumu açık bir şekilde ifade etmektedir. Bunların yanında mektep için bir Fransızca hocasının tutulduğunu, bu kişinin ise Türkçe bilmeyen bir Rum olduğunu aktarmaktadır. Bu zatın çok iyi Fransızca bildiğini, fakat Türk çocuklarının, daha özel ismin ne olduğunu bilmediğini, bu durumda hocanın onlara Fransızcayı nasıl öğreteceğini merak etmektedir. Bu çocuklar Fransızca bir ibareyi Türkçeye nasıl çevirecektir? Çünkü hoca da Türkçe bilmemektedir. Edhem Ruhi, bu sorunların bir kaynağını encümenlerde bulmaktadır. Ona göre encümenlerin kimisi Allah'tan, namustan, vicdandan dinden, milletten önce partizanlık hırs ve menfaatini düşünmektedirler. Kimisi de kasasında beş on kuruş gördükçe kendisini dünyanın Rothschild'i veya Eflatun'u zannedecek kadar cahil ve benliğine mağlup insanlardır. Bk. *Balkan Gazetesi*, 303, 15 Teşrîn-i Sânî 1323 / 28 Kasım 1907: 1-2.

belirten okur, Bulgarların diğer milletlerden daha ileri gitmiş olmalarını sadece gayretleri ile değil, usullerinde de arar. Mektubun sahibi yük kaldıran pehlivan örneğine başvurur: Bir pehlivan 100 okka yükü kaldırır. Ancak manivela kullanan bir kişi 10.000 kıyye yükü kaldırabilir. Burada önemli olan Arşimed'in prensibi olan doğru bir yöntem ile daha fazla ağırlığın kaldırılabileceği gerçeğidir. Müslümanlar "bana ne" dememelidir. Aynı zamanda her şeyi hükümetten beklemek de doğru değildir. Müslüman, hükümetten aldığı hizmetin yüz mislini yapmalıdır. Geri kalışın sebebi yazara göre usulsüzlüktür. Burada yazar "öyle ise yeniden usul aramak uzun gider" diyerek çözümü de gösterir: "Mevcut usullerin en iyisini seçelim." Yazar, Bulgarların çok çabuk bir şekilde terakki/ilerlemesini yine bu yöntem arayışı ile açıklar.[80]

Ahmed Bey'in usul üzerinde durması, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı maarif politikasının da merkezinde yer almıştır. Gerek 1857'de kurulan Maarif Nezareti'nin çeşitli mazbataları gerekse 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi usul konusunun maarifin temeli olduğu konusunda hemfikirdir. Hal böyle iken usul sorununun hemen bir anda çözüme kavuşturulamadığı Osmanlı maarifinin temel sorunu olarak da görülebilir.

Benzer bir şekilde Ahmed Bey'in üzerinde durduğu usul sorunu üzerinden Beştere kasabasından İsmail Hakkı konuya eğilir. İsmail Hakkı bu kez ders araçları üzerinden maarif konusunu irdeler. "Maarifi Baltalıyorlar" isimli yazdığı mektupta İsmail Hakkı, geçen yıl kasabalarına yeni usulü vermek üzere bir öğretmenin getirildiğini, öğrencilerin istifade ettiğini, böylece öğretmenden memnun kaldıklarını yazmaktadır. Bunun üzerine aynı öğretmeni bu yılda tuttuklarını, gerekli ders araç ve gereçlerini ise İstanbul'dan tedarik ettiklerini anlatır. Bu araç-gereçlerin bazıları insan şekli/anatomi ile alakalıdır. Ancak bir sabah anatomi ile ilgili bu araçların parçalandığına şahit olunmuştur. İsmail Hakkı, yapılan bu harekete karşı çok kızgındır. Müslüman öğrencilerin fen ilmine ihtiyaçları olduğunu belirterek yapılanı şiddetle kınar.[81]

---

[80] *Balkan Gazetesi*, 328, 14 Kânûn-i Evvel 1323 / 27 Aralık 1907: 1-2.
[81] *Balkan Gazetesi*, 398, 11 Mart 1324 / 24 Mart 1908: 3-4.

İsmail Hakkı Bey'in anatomi ders araç gereçlerinin zarar görmesi üzerine düşünceleri önemlidir. Çünkü Müslüman öğrenciler Mekteb-i Tıbbiye dışında, 19. yüzyılın sonlarına doğru derslerde anatomi ile ilgili bu şekilde ders araç gereçlerine tesadüf etmektedirler. İsmail Hakkı Bey'in fenle alakalı bu şekilde üzüntüsünü ifadesi, yeni pozitif bilimlerin değerini anlaması ve zihninde ona büyük bir değer atfetmesi, son dönem Osmanlı'sında okuryazar kesimin pozitif bilimlere ne derece ilgi duyduklarını göstermesi açısından dikkate değerdir.

Sonuç

Edhem Ruhi ve Balkan gazetesi yan yana anılsa herhâlde yanlış olmaz. Gazeteci ve mütefekkir kimliği ile Bulgaristan Müslüman Türk toplumunun sorunlarına karşı devamlı bir surette alakadar olan Edhem Ruhi'nin Balkan gazetesinde okur mektuplarına yer vererek onlarla sanki konuşuyormuş gibi yazılar kaleme alması önemlidir. Belki bu diğer küçük yerel gazeteler için de söz konusu olabilir, ama herhalde hiçbir gazete sahibi, okurların mektupları üzerinden bir bölgede yaşayan Türklerin sorunlarını Edhem Ruhi kadar gazete köşesine taşımamıştır.

Edhem Ruhi de, gazeteye mektup gönderen Bulgaristan Türkleri de (Filibe başta olmak üzere) muhtar Bulgaristan içinde, payitahttan uzak bir şekilde ve elbette bir azınlık psikolojisi içine girmiş gibi görünmektedirler. Gazetenin hemen her sayısında bu hissiyatı görmek mümkündür. Bunda muhtemelen Türklerin Bulgaristan'da sadece azınlığı oluşturmaları değil, özelde Filibe, genelde de Bulgaristan Türklerinin payitaht ile olan ilişkilerinin resmi boyutunun giderek azalması, Bulgarların hemen her alanda Bulgaristan'da hâkimiyetlerini tesis etmelerinin de tesiriyle olacak ki Türklerin bu hâkimiyeti giderek benimsemek zorunda kalmaları etkili olmuş gibidir.

Gazetenin çıkış yeri olan Filibe'nin Bulgaristan Hükümeti'ne bağlı olması, Edhem Ruhi'nin de bir Jön Türk olduğu düşünüldüğünde gazetenin muhalif bir tavır takınmış olduğunu tahmin etmek zor olmasa gerekir. Belki de bu yüzden olacak ki, hem Edhem Ruhi hem de okurlar oldukça rahat yazılar kaleme alıp gerektiğinde Bâbıâli'yi rahat bir şekilde eleştirebilmektedirler. Gazetenin Filibe'de yayınlanması

sayesindedir ki hem yazar hem de okurlar serbestçe yazılarını kaleme alıp kendi sorunlarını rahat yazma fırsatı bulmaktadırlar.

Yine belki bu serbest ortam sayesindedir ki gazetenin yaklaşımı genelde özeleştiri üzerinedir. Birçok sayıda hem gazete yazarı olan Edhem Ruhi hem de okurlar sorunun kaynağını kendilerinde aramışlardır. Bilhassa Edhem Ruhi'nin bunu daha çok yaptığını söyleyebiliriz. Edhem Ruhi hemen her sorunu ele alırken iğneyi Türklere çuvaldızı Bulgarlara batırmaktadır. Bu yaklaşımı onun bir Türk münevver olarak kendi iç dünyasından ve kültürü üzerinden yine kendi toplumunun sorunlarına bakmasını kolaylaştırmakta, Müslüman hemşehrileri ile bağını ne kadar iyi koruduğunu kanıtlamaktadır. Bu sayededir ki sorunlara nüfuzu artmaktadır. Edhem Ruhi, içinden çıktığı Türk toplumuna çok yakın, onu oldukça iyi tanıyan, iyi etüt eden bir münevver profili çizmektedir.

Gazetede sorunların ele alınış şekline baktığımızda bir illiyet göze çarpmaktadır. Hemen her sorun bir diğeri ile irtibatlı ve derinden ilgili görünmektedir. Sorunların birbirleri ile olan ilişkisi hem Edhem Ruhi'nin hem de okurların mektuplarında göze çarpmaktadır. Bu açıdan bakıldığında sorunlar yılların birikmiş konuları olarak dönemin kamuoyunda tartışılmaktadır. Birikmiş sorunların karmaşıklığı elbette çözüm yollarının da oldukça karmaşık bir hâle gelmesine yol açmış olmalıdır. Bunu gazetenin ana sayfa yazıları ve mektuplarda gözlemlemek mümkündür.

Her ne kadar Filibeli Türklerin bunca büyük ve karmaşık sorunları çok olsa da, hayati denecek düzeyde bu toplumsal meselelerini tartışmaları, tartışacak bir fikri zemin olarak gazetenin buna izin vermesi de kayda değerdir. Gazetenin Bulgaristan Müslüman Türklerinin mektuplarına yer vermekle sıradan insanların ne düşündüğünü anlamamıza yardımcı olması açısından dikkate değer ve mühim bir kamuoyu hizmeti yaptığı söylenebilir. Herhalde şu tespiti yaparsak yanlış yapmış olmayız: Aynı dönemde Edhem Ruhi ve okurlarının yaptığı tartışma ve tenkitlerin bir benzerini İstanbul basınında bulmak zor, hatta imkânsıza yakındır. Bu yönüyle Balkan gazetesinin ve elbette Edhem Ruhi'nin yaptığı fikrî hürriyet ve

bunun geniş toplumsal kesim arasında yarattığı tesirler mühim izler bırakmıştır.

Edhem Ruhi'nin siyaset ve toplum eleştirisine kulak verince, serbest tartışma ortamı yaratması ve Bulgaristan Türklerinin sesine kulak vermesi, II. Meşrutiyet öncesinde fikrî hürriyetin İstanbul dışında nasıl yapılabildiği örneklerini vermesi açısından önemli sayılmalıdır. Çünkü Edhem Ruhi ve gazetesinin hazırladığı ve yaptığı bu *fikrî hürriyet ortamı* sayesinde Bulgaristan Türklerinin kendi sorunlarını tartışmasının, kendinden sonraki Türk fikir hayatına ciddi katkı sağlama anlamında bir zemin teşkil ettiğini varsaymamız mümkündür. Edhem Ruhi'nin yarattığı bu fikrî hürriyet ortamının aynı yıllarda Rusya Müslümanları arasında ve bir de Mısır'da yapılabildiğini düşündüğümüzde, bunun büyük riskleri de içinde taşıyan mühim bir çaba olduğunu, II. Meşrutiyet'in zengin tartışma ortamının küçük bir laboratuvarını kendince iki yıl öncesinden kurduğunu varsayabiliriz.

Ardından şu soruyu sormamız gerekiyor. Edhem Ruhi ve gazetesinin oluşturduğu bu fikrî atmosfer, 1908 sonbaharında kesin olarak Bulgaristan'ın istiklaliyle yok mu oldu? Bulgaristan Müslüman Türkleri bundan sonra Bulgar esareti altında her türlü baskıyı kabullenerek mi yaşayacaktı? Elbette bu iki sorunun cevabı makalenin kesin ulaşacağı bir sonuç olmamakla birlikte, Balkan gazetesinin ve tabii ki Edhem Ruhi'nin Bulgaristan Türklerine bıraktığı miras daha büyüktür. Kendisi de birçok Türk münevveri gibi Bulgaristan'da uzun yıllar kalarak Türklerin her türlü dini, eğitim, ekonomik, siyasi ve kültürel sorunları ile ilgilenecektir. Bir yerde II. Meşrutiyet öncesinde diğer Jön Türkler gibi katkı sağladığı düşünce ortamı ve buna bağlı olarak Türk toplumunun sorunlarına eğilerek onlar arasında bir bilinç oluşturması sonraki Bulgaristan Türklerinin her türlü mücadelelerinde herhalde mühim bir müteharrik olacaktır, diyebiliriz.

Balkan gazetesi ve Edhem Ruhi'nin Bulgaristan Türklerinin sorunları ile bu kadar ilgilenmesinin geleceğe yön vermesi açısından başka bir katkısı daha olmuştur. O da Bulgaristan Türklerinin bilinç düzeyini artırması (azınlık psikolojisinin de etkisi de yadsınamaz) ve Bulgaristan'ı vatan toprağı olarak

görmelerinin de etkisi ile yukarıdaki sorunlarını belki bir fırsata dönüştürerek Bulgaristan'da kalıcı olmaları, bu ülkede milli bilinçlerini koruyup, Türk ve Müslüman olduklarını hatırda tutmalarıdır.

Bütün bunların yanında Edhem Ruhi'nin, Bulgaristan Türklerinin sorunları çerçevesinde okuryazarlığı ve eğitimi savunmak suretiyle Türk düşünce tarihine, dolayısıyla da Türklerin bilim ve eğitimdeki tekâmül sürecine kendi çapında bir katkı sağladığını iddia etmek de herhâlde yanlış olmayacaktır.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Kayıtları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

B. Gazeteler

Balkan Gazetesi

Rumeli Gazetesi

C. İnternet Kaynakları

http://bghelsinki.org/en/search/?cx=011031851458603178506%3Anyopooeh_qo&cof=FORID%3A11&ie=UTF-8&q=The+Human+Rights+of+Muslims+in+Bulgaria+in+Law+and+Politics+since+&siteurl=www.bghelsinki.org%2Fen%2F&ref=www.google.com.tr%2F&ss=617j280657j3

http://grandmufti.bg/tr/za-nas-6.html

D. Diğer Kaynaklar

Adanır, Fikret (1996), *Makedonya Sorunu*, Çev: İhsan Catay, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Aydın, Mahir (1992), *Şarkî Rumeli Vilayeti*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ahmed, Feroz (1971), *İttihat ve Terakki* (1908-1914), Çeviren: Nuran Ülken, İstanbul: Sander Yayınları.

Berkes, Niyazi (1978), *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Doğu Batı Yayınları.

Dayıoğlu, Ali (2005), *Toplama Kampından Meclis'e, Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Günay, Hacı Mehmet (2012), "Vakıf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 42, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları.

Hanioğlu, Şükrü (2001), "Jön Türkler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*,23, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları.

İbrahimov, Osman (2016) , 1877-1908 *Yılları Arasında Bulgaristan Müslümanlarının Dinî Kurumları,* Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karadjov, Alexander (2011), *The Turkish Minority in Bulgaria and the Revival Process: The Construction of a Political Minority*, Budapest, Hungary.

Karpat, Kemal (2012), *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Keskioğlu, Osman (1985), *Bulgaristan'da Türkler*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Kılıç, Ömer (2010), *Şarkî Rumeli'nin Sesi:Hilâl Gazetesi* (1883-1885), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Koloğlu, Orhan (1985), "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi*", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt I, İstanbul: İletişim Yayınları.

Köse, Osman (2006), "Bulgaristan Emareti ve Türkler", *Turkish Studies*, 1/2.

Mardin, Şerif (1992), Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, İstanbul: İletişim Yayınları.

Memişoğlu, Hüseyin (2015), "Bulgaristan Türklerinin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı", *Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı*, IV, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Memişoğlu, Hüseyin (1998), "Bulgaristan'da Müftülükler ve Şer'iyye Mahkemeleri", *Vakıflar Dergisi*, 27, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Memişoğlu, Hüseyin (2015), "Türklerin Bulgaristan'a ve Balkanlara Yerleşmesi", *Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı,* I, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Muyhtar, Fatme (2003), *The Human Rights of Muslims in Bulgaria in Lawand Politics*, since 1878, Bulgarian Helsinki Committee, Sofia.

Nalcıoğlu, Belkıs Ulusoy (2013), *Osmanlı'da Muhalif Basının Doğuşu* 1828-1878, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Okur, Mehmet (2005), "Bulgaristan Türklerinin Maruz Kaldığı Uygulamalarla İlgili Olarak Rumeli İslam Muhacirleri Cemiyeti'nin Bir Talebi", *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi-Prof.Dr.M.Fahrettin Kırzıoğlu Özel Sayısı*, 28, Erzurum.

Özcan, Tuğrul (2014), "Kurumsallaşma Sürecinde Bulgar Millî Meclisi (1879-1885)", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11/25, Hatay.

Özlem, Kader (2008), "Bulgaristan Türklerinin Tarihsel Süreç İçerisinde Dönüşümü, AB Üyelik Süreci Ve Türk Azınlığa Etkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1/2.

Somel, Selçuk Akşin (2010), *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi* (1839-1908), Çeviren: Osman Yener, İstanbul: İletişim Yayınları.

Şimşir, Bilal (2009), *Bulgaristan Türkleri*, İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Topal, Sezgin (2011), *Filibe Türklerinin Sesi: Hamiyet Gazetesi* (1896-1897), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tuncer, Hüner (2011), *Osmanlı'nın Rumeli'yi Kaybı* (1878-1914), İstanbul: Kaynak Yayınları.

Ülken, Hilmi Ziya (2013), *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Vatansever, Erhan (2015), "Prenslik ve Krallık Dönemlerinde Bulgaristan Türklerinin Hakları", *Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı,* IV, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.